ВОЙТЕНКО ГАЛИНА МИКОЛАЇВНА
2842204304
вчасно 18.11.2026 13:01

ПЕТРОВСЬКА КАТЕРИНА ВОЛОДИМИРІВНА
3128309985
вчасно 18.11.2026 14:04

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
Факультет дошкільної, спеціальної та соціальної освіти

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ТА ЇХНІМИ СІМ'ЯМИ ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Кваліфікаційна робота магістра

Виконавець: здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти
ІІ курсу, групи 22-СРз
галузь знань: І Охорона здоров'я та соціальне забезпечення
Спеціальність: І10 Соціальна робота та консультування
Освітньо-професійна програма «Поствоєнна соціально-психологічна реінтеграція»

Галина ВОЙТЕНКО

Керівник: к. пед. наук, доцент **Петровська К. В.**
Рецензент: д.пед.н., професор **Гуренко О.І.**

Запоріжжя – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП……..	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ТА ЧЛЕНАМИ ЇХ СІМЕЙ	
1.1. Теоретичне осмислення сутності соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей	9
1.2. Законодавчо-нормативне забезпечення соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей……..	21
1.3. Інструментарій, методи та технологічні підходи до здійснення соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей	29
Висновки до першого розділу	37
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ТА ЇХНІМИ СІМ'ЯМИ	
2.1. Діагностика актуального стану соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей	40
2.2. Упровадження соціально-психологічної моделі та програми підтримки військовослужбовців та їхніх сімей	72
2.3. Оцінка результативності запропонованих заходів у системі соціальної роботи з військовослужбовцями та їхніми сім’ями	85
Висновки до другого розділу	87
ВИСНОВКИ	89
ДЕКЛАРАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ГШІ (GAIDeT)	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	93
ДОДАТКИ	102

ВСТУП

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена зростанням суспільної значущості соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей в умовах тривалої воєнної агресії проти України. Військовослужбовці та члени їхніх сімей належать до категорій населення, які зазнають комплексного впливу соціальних, економічних, психологічних та інших чинників, пов'язаних із проходженням військової служби, участю у бойових діях, тривалим перебуванням у зоні бойових дій, пораненням, інвалідністю, втратою побратимів або членів сім'ї, вимушеним розділенням родини, зміною соціального статусу та необхідністю подальшої адаптації до цивільного життя.

За таких умов соціальна робота з військовослужбовцями та членами їхніх сімей набуває статусу одного з пріоритетних напрямів професійної соціальної діяльності, спрямованого на забезпечення їхніх соціальних прав, задоволення актуальних соціальних потреб, подолання складних життєвих обставин, відновлення соціального функціонування та підтримання належного рівня життєдіяльності. Її зміст передбачає комплексне поєднання соціальної підтримки, консультування, соціального супроводу, інформаційної та правової допомоги, сприяння доступу до соціальних послуг, а також взаємодію з державними установами, органами місцевого самоврядування, громадськими та благодійними організаціями.

Особливої актуальності набуває питання соціальної адаптації та реінтеграції військовослужбовців після завершення або призупинення військової служби. Повернення до цивільного середовища може супроводжуватися зміною усталеного способу життя, труднощами у відновленні сімейних і соціальних зв'язків, професійній реалізації, включенні в життя громади та використанні наявних ресурсів соціальної підтримки. Водночас специфіка військового досвіду зумовлює необхідність диференційованого підходу до організації соціальної роботи, який передбачає врахування індивідуальних потреб

військовослужбовців, особливостей їхніх сімей та характеру пережитих ними життєвих ситуацій.

Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їхніх сімей має важливе значення не лише для подолання окремих соціальних проблем, а й для забезпечення соціальної стабільності та згуртованості суспільства. Ефективність такої роботи безпосередньо пов'язана зі спроможністю системи соціального захисту своєчасно виявляти потреби військовослужбовців та їхніх сімей, забезпечувати доступність відповідних соціальних послуг, координувати діяльність суб'єктів соціальної роботи та створювати умови для відновлення соціального функціонування особистості й сім'ї.

Водночас сучасна практика соціальної роботи засвідчує наявність низки проблем, пов'язаних із необхідністю постійного вдосконалення форм і методів соціальної підтримки військовослужбовців та членів їхніх сімей. Зокрема, актуальними залишаються питання комплексної діагностики соціальних потреб, індивідуалізації соціального супроводу, міжвідомчої взаємодії, доступності соціальних послуг, інформаційного забезпечення та впровадження ефективних соціально-психологічних програм підтримки.

У цьому контексті виникає суперечність між зростанням потреб військовослужбовців та членів їхніх сімей у комплексній, системній та адресній соціальній підтримці, з одного боку, та необхідністю подальшого вдосконалення змісту, форм, методів і технологій соціальної роботи відповідно до сучасних соціальних викликів – з іншого. Виявлена суперечність актуалізує необхідність наукового обґрунтування та практичного дослідження ефективності соціальної роботи з цією категорією населення, а також розроблення й апробації дієвих моделей і програм соціальної підтримки.

Зазначене зумовлює необхідність комплексного дослідження соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей як складової системи соціального захисту, визначення її сучасного стану, основних проблем і перспектив розвитку. Особливого значення набуває пошук таких форм і

технологій соціальної роботи, які забезпечували б не лише оперативне реагування на актуальні соціальні проблеми, а й сприяли довготривалій адаптації, соціальній інтеграції та відновленню життєвого потенціалу військовослужбовців і їхніх сімей.

Феномен соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей є предметом наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених, зокрема М. Джонсона, А. Хіллера, О. Бойка, А. Бородія, А. Шавлова та ін. Теоретичні засади соціальної роботи як науки розробляли Н. Горішна, М. Лукашевич, І. Мигович, В. Поліщук, Т. Семигіна, А. Фурман, О. Файчук та інші науковці. Проблематика соціальної роботи з військовослужбовцями та їхніми сім'ями висвітлена у працях Н. Гусак, О. Морщакової та інших дослідників. Питання соціального захисту військовослужбовців досліджували У. Гордієнко, В. Клос, М. Кравченко та інші науковці. Особливості життєдіяльності сімей військовослужбовців та функціонування сімейної системи розкрито у працях М. Бабенка, І. Звєрєвої, А. Капської, І. Козлової, Г. Лактіонової та ін.

Водночас, незважаючи на значний науковий доробок, питання комплексної організації соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей в умовах сучасних соціальних викликів потребує подальшого теоретичного та емпіричного опрацювання. Зокрема, актуальним є визначення ефективних механізмів соціальної підтримки, удосконалення технологічного інструментарію соціальної роботи та розроблення практико-орієнтованих програм, спрямованих на задоволення актуальних потреб військовослужбовців та їхніх сімей.

Отже, актуальність дослідження визначається необхідністю підвищення ефективності соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей, удосконалення механізмів їхньої соціальної підтримки та забезпечення належних умов для соціальної адаптації, інтеграції й повноцінного функціонування в суспільстві.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей як складової системи соціального захисту шляхом розроблення й апробації соціально-психологічної моделі та програми підтримки, а також оцінювання результативності їх упровадження.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз сутності та особливостей соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей.

2. Проаналізувати нормативно-правові засади, методи, інструментарій і технологічні підходи до здійснення соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей.

3. Емпірично дослідити сучасний стан соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей і визначити актуальні потреби в соціально-психологічній підтримці.

4. Розробити та апробувати соціально-психологічну модель і програму підтримки військовослужбовців та членів їхніх сімей.

5. Оцінити результативність упровадження соціально-психологічної моделі та програми підтримки й визначити перспективні напрями вдосконалення соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей.

Об’єктом дослідження є соціальна робота з військовослужбовцями та членами їхніх сімей у системі соціального захисту.

Предметом дослідження є процес удосконалення соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей.

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети та розв’язання визначених завдань дослідження забезпечувалося шляхом комплексного використання методів дослідження:

- *загальнонаукові*: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація, що дало змогу забезпечити цілісність і логічну впорядкованість теоретичного матеріалу, здійснити узагальнення наукових підходів до проблеми

дослідження, виокремити ключові поняття та категорії, а також сформулювати обґрунтовані висновки.

- *теоретичного аналізу наукових джерел* використовувався для виявлення сутності соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей, а також для визначення її основних характеристик і умов ефективного функціонування.
- *емпіричні:* анкетування, опитування, бесіда, спостереження, аналіз документації та соціальний експеримент для вивчення актуального стану соціальної роботи, визначення потреб досліджуваної категорії та апробації запропонованої програми підтримки.

База дослідження: відділ з питань ветеранської політики Уманської районної державної адміністрації Черкаської області

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Повний обсяг роботи становить 102 сторінки, основний зміст викладено на 92 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ТА ЧЛЕНАМИ ЇХ СІМЕЙ

1.1. Теоретичне осмислення сутності соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей

Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їхніх сімей є складним, багатовимірним соціальним явищем, що поєднує історично сформовані практики суспільної підтримки захисників держави з сучасними науково обґрунтованими підходами до соціального забезпечення, реабілітації та ресоціалізації. Її становлення та розвиток пов’язані з еволюцією державних інститутів соціального захисту та поступовим усвідомленням суспільством необхідності підтримки осіб, діяльність яких пов’язана з підвищеним ризиком, фізичними та психологічними навантаженнями, а також участю у збройних конфліктах.

У сучасних умовах соціально-економічної та безпекової нестабільності, особливо в контексті збройної агресії проти України, значущість соціальної роботи з військовослужбовцями суттєво зростає. Вона набуває стратегічного характеру, оскільки безпосередньо впливає на якість людського капіталу у військовій сфері, рівень боєздатності підрозділів, морально-психологічний стан особового складу та стабільність суспільства загалом. Військовослужбовці та члени їхніх сімей виступають особливою соціальною групою, яка перебуває в умовах підвищеного ризику соціальної вразливості та потребує комплексної державної підтримки.

Починаючи з 2014 року, коли на території України розпочалися бойові дії, питання соціальної роботи з військовими набуло якісно нового змісту. Значна кількість осіб, залучених до виконання військових завдань, повертаються до

цивільного життя з різним ступенем психологічної травматизації, емоційного виснаження, соціальної дезадаптації та фізичних ушкоджень [2; 3; 54]. Це зумовлює необхідність формування системи комплексної підтримки, що охоплює медичну, психологічну, соціальну та правову допомогу. Важливо підкреслити, що наслідки війни впливають не лише на самих військовослужбовців, а й на їхні сім'ї, які виступають важливим елементом процесу адаптації та реінтеграції.

Військове соціальне середовище є специфічним різновидом соціального середовища, що охоплює сукупність умов життєдіяльності, соціальних зв'язків і взаємодій військовослужбовців, членів їхніх сімей та інших суб'єктів, пов'язаних із функціонуванням військової сфери. Його специфіка зумовлена характером військової служби, особливостями військової праці, організацією військових колективів, установленими нормами, правилами та вимогами професійної діяльності. Військове середовище впливає на формування ціннісних орієнтацій, професійної ідентичності, моделей поведінки та характеру соціальної взаємодії військовослужбовців [13].

У науковому розумінні *військове соціальне середовище* слід розглядати як структурований соціальний простір, що функціонує в межах загальносуспільної системи, але має власну специфіку [13]. Його ключовою характеристикою є перебування особи в умовах підвищеного ризику, постійного стресового навантаження та необхідності швидкого прийняття рішень. Це безпосередньо впливає на психологічний стан військовослужбовців, їхню поведінку, міжособистісні взаємини та процеси соціальної адаптації після завершення служби або участі у бойових діях.

На думку Н. Гусак та О. Нескородяної, соціальна робота у військовому середовищі має специфічний характер, що зумовлений особливостями військової культури, організаційної структури, нормативно-правового регулювання та професійної діяльності військовослужбовців. Вона охоплює комплекс завдань і функцій, спрямованих на забезпечення соціальної підтримки

військовослужбовців та їхніх сімей [11]. У науковій літературі соціальну роботу з військовослужбовцями та членами їхніх сімей розглядають у кількох взаємопов'язаних аспектах:

по-перше, як практичну діяльність, спрямовану на безпосереднє надання соціальної підтримки, допомоги, консультування, соціального супроводу та реабілітаційних послуг військовослужбовцям, ветеранам, членам їхніх сімей і громадам [11];

по-друге, як науково-практичний напрям соціальної роботи, у межах якого досліджуються специфічні потреби військовослужбовців та їхніх сімей, особливості військового середовища, а також розробляються відповідні форми, методи й технології соціальної підтримки [11; 30];

по-третє, як напрям професійної підготовки фахівців соціальної роботи, що передбачає формування спеціальних компетентностей, необхідних для роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей з урахуванням специфіки військової служби та кризових ситуацій [21].

На нашу думку, однією з визначальних особливостей соціальної роботи з військовослужбовцями є її системний та сімейно орієнтований характер, оскільки об'єктом соціальної підтримки виступає не лише військовослужбовець як окрема особистість, а й його найближче соціальне оточення. У цьому контексті сім'я розглядається як важливий ресурс соціально-психологічної підтримки, адаптації та відновлення соціального функціонування військовослужбовця. З огляду на це, соціальна робота має передбачати комплексне поєднання соціально-психологічної підтримки, сімейного консультування, соціального супроводу, сприяння реалізації соціально-правових гарантій та реабілітаційних заходів.

Окрему увагу слід приділяти роботі з ветеранами війни, які завершили військову службу, але потребують тривалого періоду адаптації. Для цієї категорії характерними є труднощі соціальної інтеграції, відновлення професійної

діяльності, подолання психологічних наслідків участі у бойових діях, а також необхідність медичної та соціальної реабілітації.

Важливою складовою соціальної роботи є врахування специфіки військової організації, яка базується на принципах дисципліни, субординації та чіткого регламентування діяльності. У таких умовах військовослужбовці часто зазнають значного психоемоційного навантаження, що може призводити до розвитку стресових розладів, тривожності, депресивних станів і посттравматичних розладів. Відповідно, соціальна робота має бути спрямована на своєчасне виявлення таких станів і надання комплексної допомоги.

Особливого значення набуває створення ефективної системи соціально-психологічної підтримки, яка забезпечує поступовий перехід військовослужбовців до цивільного життя. Така система включає програми професійної перекваліфікації, сприяння працевлаштуванню, психологічну реабілітацію, а також заходи щодо відновлення сімейних та соціальних зв’язків.

Таким чином, соціальна робота з військовослужбовцями та членами їхніх сімей є комплексною, багаторівневою системою професійної діяльності, що інтегрує соціальні, психологічні, правові та реабілітаційні компоненти. Її ефективність залежить від системності державної політики, міжвідомчої взаємодії, належного ресурсного забезпечення та врахування специфіки військового середовища. У сучасних умовах ця сфера набуває особливої актуальності, оскільки безпосередньо впливає на соціальну стабільність, обороноздатність держави та якість життя військовослужбовців і їхніх родин.

У науковій літературі по-різному інтерпретують зміст і сутнісні характеристики соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей, акцентуючи увагу на окремих її функціональних, організаційних та змістових аспектах. У зв’язку з цим доцільним є систематизований аналіз наукових підходів до трактування зазначеного поняття, що дає змогу виявити спільні концептуальні положення та наявні розбіжності у його розумінні. Узагальнення підходів різних авторів подано в таблиці 1.1.1.

Таблиця 1.1.1

Порівняльний аналіз поняття «Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їх сімей» за різними науковцями

Науковець	Країна	Узагальнена характеристика наукового підходу
І. М. Трубавіна, Л. Г. Цибулько, А. Ю. Мартинюк	Україна	Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їхніх сімей розглядається як комплекс професійної діяльності, що охоплює соціальну допомогу, підтримку, патронаж, захист соціальних прав і використання ресурсів державних та недержавних соціальних служб.
Н.Є. Гусак	Україна	Військова соціальна робота розглядається як спеціалізований напрям соціальної роботи, орієнтований на забезпечення соціальної підтримки військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей з урахуванням специфіки військового середовища.
J. Knox, D. H. Price	США	Соціальна робота з військовими сім'ями розглядається з урахуванням специфіки військової ієрархії, культури, організації та систем соціальної підтримки; особлива увага приділяється наслідкам розлуки, мобілізації та військової служби для сімей.
L. Savitsky, M. Illingworth, M. DuLaney	США	Військова соціальна робота охоплює широкий спектр практичних напрямів допомоги військовослужбовцям, ветеранам та їхнім сім'ям, зокрема у сферах психічного здоров'я, охорони здоров'я, сімейних проблем, залежностей, захисту дітей та соціальної адаптації.
M. A. Forgey, K. Green-Hurdle	Австралія / міжнародний контекст	Військова соціальна робота визначається як міжнародна професійна практика, спрямована на підтримку військовослужбовців та їхніх сімей; її зміст залежить від національного контексту, умов служби, моделей практики та організації соціальних послуг.
J. J. Marsh та ін.	міжнародний контекст	Військова соціальна робота охоплює практику у сферах психічного здоров'я і травми, роботи зі спеціальними групами та сім'ями, міждисциплінарної взаємодії, а також професійної освіти й підготовки соціальних працівників.

Джерело: розроблено автором на основі узагальнення наукових джерел [11; 53; 59; 60; 61; 62]

Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їхніх сімей у сучасному науковому дискурсі розглядається як комплексний міждисциплінарний напрям професійної діяльності, що інтегрує елементи соціальної політики, психології, права, педагогіки та медицини [54; 59; 60; 61].

Аналіз вітчизняних і зарубіжних підходів до трактування сутності соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей дає змогу виокремити комплексно-орієнтований, психологічно-орієнтований, соціологічно-орієнтований, сімейно-орієнтований та міждисциплінарний підходи. Комплексно-орієнтований підхід передбачає системне вирішення сукупності соціальних проблем військовослужбовця та його сім'ї; психологічно-орієнтований – зосереджується на психоемоційному стані, психологічній підтримці та адаптації; соціологічно-орієнтований – акцентує увагу на соціальному середовищі та системі соціальних зв'язків; сімейно-орієнтований – розглядає сім'ю як важливий суб'єкт і ресурс соціальної підтримки; міждисциплінарний – передбачає координацію діяльності фахівців різних сфер для забезпечення комплексної допомоги. Така багатовимірність підходів зумовлена складністю соціальних потреб військовослужбовців та членів їхніх сімей і необхідністю комплексного характеру соціальної роботи.

Українські дослідники (Жиленко, Н. Є. Гусак, А. Бейкун, В. Топольніцький та інші) акцентують увагу насамперед на реабілітаційному та адаптаційному аспектах соціальної роботи у військовій сфері, розглядаючи її як складову загальної системи соціального захисту населення. У цьому контексті особлива увага приділяється проблемам соціальної реінтеграції військовослужбовців, які повертаються з бойових дій, а також відновленню їхнього фізичного, психологічного та соціального функціонування [12; 20; 54]. Натомість у зарубіжній науковій літературі (зокрема США та Великобританії) більшою мірою акцентується увага на довготривалому супроводі військовослужбовців і членів їхніх сімей, психологічному благополуччі, профілактиці посттравматичних розладів, а також розвитку системи сімейно-орієнтованої підтримки [22].

Узагальнення наукових підходів (комплексно-орієнтований, психологічно-орієнтований, соціологічно-орієнтований, сімейно-орієнтований та міждисциплінарний підходи) дає підстави стверджувати, що ключовою

характеристикою соціальної роботи з військовослужбовцями є її комплексність, яка передбачає одночасну реалізацію психологічної, соціальної, правової та медико-реабілітаційної допомоги. Такий підхід спрямований на відновлення соціального функціонування особистості, її адаптацію до умов військової або цивільної діяльності, а також на підтримку стабільності сімейних відносин [18; 33].

У структурі військової соціальної роботи важливе місце займає диференціація клієнтів за категоріями, оскільки кожна з них характеризується специфічними потребами, зумовленими особливостями військової служби, участю у бойових діях або соціальним статусом. Розмежування категорій клієнтів дозволяє забезпечити адресність соціальної допомоги та підвищити ефективність її реалізації.

Першу базову категорію становлять військовослужбовці, які перебувають на активній військовій службі. Вони є основною цільовою групою соціальної роботи у військовому середовищі. Їхня професійна діяльність пов’язана з високим рівнем стресогенних факторів, ризиком для життя, фізичними навантаженнями та психоемоційною напругою. Як зазначають дослідники, тривале перебування в умовах бойових дій або підвищеної готовності може призводити до емоційного вигорання, розвитку тривожних станів та порушень адаптації [23].

Другою важливою категорією є ветерани бойових дій, які брали участь у збройних конфліктах і завершили військову службу. Вони часто стикаються з проблемами соціальної реінтеграції, труднощами у відновленні цивільних соціальних ролей, а також необхідністю психологічної адаптації до мирного життя. У науковій літературі наголошується, що саме ця категорія потребує довготривалої системної підтримки, включаючи медичну, психологічну та правову допомогу [18].

Окрему специфічну групу становлять військовослужбовці, які повернулися з полону або пережили перебування в умовах ізоляції. Для цієї

категорії характерні глибокі психотравматичні наслідки, включаючи посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресивні стани, порушення соціальної поведінки та фізичні ушкодження. Як підкреслюється в наукових джерелах, ефективна соціальна робота з такими особами повинна бути комплексною і включати медичну реабілітацію, психологічну корекцію, правову підтримку та заходи з відновлення соціальної активності [22].

Зростання участі жінок у військових структурах зумовило формування окремої категорії – жінки-військовослужбовиці. Науковці зазначають, що ця група стикається з додатковими соціальними та професійними викликами, зокрема гендерною нерівністю, стереотипізацією, поєднанням професійних і сімейних ролей, а також питаннями охорони репродуктивного здоров'я [23]. У зв'язку з цим соціальна робота з жінками-військовослужбовцями має враховувати гендерно чутливий підхід та забезпечувати рівні можливості у сфері соціального захисту та реабілітації.

Наступною важливою категорією є військовослужбовці, які отримали поранення або набули інвалідності внаслідок бойових дій. Як зазначають дослідники, ця група потребує не лише медичної допомоги, але й комплексної соціальної підтримки, спрямованої на відновлення життєдіяльності, професійну реадаптацію та інтеграцію у суспільство [9]. Соціальна робота з такими особами передбачає також сприяння працевлаштуванню, розвиток інклюзивного середовища та подолання соціальних бар'єрів.

Окрему групу становлять військовослужбовці, які мають досвід порушення службової дисципліни або правопорушень. Соціальна робота з цією категорією має корекційно-ресоціалізаційний характер і спрямована на запобігання рецидивам, формування правосвідомої поведінки та відновлення соціальної відповідальності [23].

Важливою складовою системи військової соціальної роботи є підтримка сімей військовослужбовців. Науковці наголошують, що тривала відсутність одного з членів сім'ї, психологічні наслідки війни, а також соціально-економічні

труднощі призводять до зростання рівня сімейної напруги та емоційної нестабільності [33]. У цьому контексті соціальна робота з сім'ями військових передбачає психологічне консультування, сімейну терапію, соціальний супровід та правову підтримку.

Окремо слід відзначити, що сучасні наукові підходи підкреслюють необхідність гендерно чутливого підходу до організації соціальної роботи. Зокрема, жінки-військовослужбовиці потребують не лише загальних соціальних гарантій, але й спеціалізованих програм підтримки, які враховують їхні фізіологічні, психологічні та соціальні особливості [23]. Це дозволяє забезпечити рівність можливостей та підвищити ефективність їхньої соціальної адаптації після завершення служби.

Отже, аналіз наукових підходів дає підстави стверджувати, що соціальна робота з військовослужбовцями та членами їхніх сімей є багаторівневою системою професійної діяльності, яка охоплює широкий спектр клієнтських груп. Її ефективність залежить від диференційованого підходу, що враховує специфіку кожної категорії, а також від інтеграції психологічних, соціальних і правових механізмів підтримки [9; 18; 23]. Комплексність і системність такої роботи є ключовими умовами забезпечення соціальної стабільності військовослужбовців та їхніх родин у сучасних умовах суспільного розвитку.

У більш деталізованому вигляді основні категорії клієнтів військової соціальної роботи представлено в таблиці 1.1.2.

Таблиця 1.1.2

Категорії клієнтів соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей

Категорія клієнтів	Характеристика категорії
Військовослужбовці	Особи, які проходять військову службу у Збройних Силах України, зокрема офіцери, прапорщики, мічмани, сержанти, старшини, солдати та матроси. Соціальна робота з цією категорією спрямована на забезпечення соціального захисту, психологічної підтримки та сприяння належному виконанню службових обов'язків.
Працівники Збройних Сил України	Цивільні особи, які здійснюють професійну діяльність у військових структурах на умовах трудового найму та не мають

	статусу військовослужбовців. Соціальна робота передбачає підтримку їхнього соціального благополуччя та захист трудових і соціальних прав.
Жінки-військовослужбовиці та працівниці Збройних Сил України	Жінки, які проходять військову службу або працюють у військових установах. Соціальна робота з цією категорією враховує гендерні особливості, потребу у психологічній підтримці, забезпеченні соціальних гарантій та створенні належних умов професійної діяльності.
Військові пенсіонери та колишні військовослужбовці	Особи, звільнені з військової служби та переведені на пенсійне забезпечення. Соціальна робота спрямована на підтримку процесу соціальної адаптації, реалізацію соціальних прав, забезпечення соціального захисту та інтеграцію у цивільне середовище після завершення військової кар'єри.
Учасники бойових дій (АТО, операції із захисту України в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації)	Військовослужбовці та ветерани, які брали участь у бойових діях і потребують комплексної соціальної, психологічної та реабілітаційної підтримки у зв'язку з наслідками військової служби, бойовими травмами та труднощами соціальної адаптації.
Сім'ї діючих і колишніх військовослужбовців	Члени сімей військовослужбовців, які можуть потребувати соціальної підтримки, психологічної допомоги та правового захисту у зв'язку з особливостями військової служби, тривалою відсутністю військового, пораненням, загибеллю чи іншими кризовими обставинами.

Джерело: розроблено автором на основі узагальнення наукових джерел [11; 20; 45; 47; 54]

Отже, військова соціальна робота охоплює широкий спектр клієнтів, серед яких не лише діючі військовослужбовці, але й цивільні працівники Збройних Сил, ветерани, військові пенсіонери, учасники воєн, а також члени їхніх сімей. Кожна з цих категорій має свої особливі потреби, зокрема, адаптація до життя після служби, психологічна підтримка, соціальне забезпечення та правовий захист.

Метою соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей є забезпечення соціальної адаптації, психологічної реабілітації, підтримки та інтеграції військовослужбовців, ветеранів, членів їх сімей у цивільне суспільство. Важливим аспектом є створення умов для поліпшення якості життя військових і їхніх близьких, сприяння відновленню їх соціальних зв'язків, самореалізації та вирішення особистих і суспільних проблем, з якими вони

стикаються через участь у бойових діях або службу у військових структурах. Таке завдання включають:

− попередження та мінімізацію негативних наслідків, таких як соціальна дезадаптація, психічні розлади (наприклад, посттравматичний стресовий розлад – ПТСР), соціальна ізоляція та суїциди, які можуть виникати внаслідок військових дій;

− забезпечення військовослужбовцям належної допомоги як під час служби, так і після її завершення, що є ключовим у забезпеченні їхнього успішного повернення до мирного життя;

− залучення сімей військових до соціальної підтримки, оскільки їхній соціальний добробут безпосередньо впливає на емоційний стан військовослужбовців.

Розглянемо переваги та недоліки даного напрямку соціальної роботи, які наведені в таблиці 1.1.3.

Таблиця 1.1.3

Основні завдання соціальної роботи з військовослужбовцями та ветеранами війни: переваги та проблемні аспекти реалізації

Завдання соціальної роботи	Переваги	Недоліки / проблемні аспекти
1. Психологічна реабілітація військовослужбовців та ветеранів бойових дій	Сприяє психологічному відновленню, адаптації до нових умов життя, подоланню наслідків травматичного досвіду, розвитку навичок саморегуляції та покращенню соціального функціонування.	Реабілітація може бути тривалою; частина військовослужбовців не готова звертатися по психологічну допомогу через стигматизацію, недовіру або прагнення самостійно подолати труднощі.
2. Забезпечення юридичної підтримки та захисту прав військовослужбовців	Допомагає своєчасно реалізувати законні права військовослужбовців і ветеранів, отримати належні соціальні виплати, пільги, компенсації та інші види державної підтримки.	Законодавство та механізми отримання соціальних гарантій є складними й можуть змінюватися; військовослужбовцям часто необхідні додаткові консультації та супровід фахівців.
3. Робота з родинами військовослужбовців	Підтримка членів сім'ї сприяє збереженню сімейної стабільності, зниженню	Члени сім'ї можуть мати різні потреби та психологічні реакції; можливими є недовіра до

	емоційного напруження, покращенню взаєморозуміння та створенню сприятливих умов для адаптації військовослужбовця після повернення.	фахівців, конфлікти, емоційне виснаження та небажання відкрито обговорювати сімейні проблеми.
4. Фізична реабілітація та соціальна інтеграція поранених військовослужбовців	Сприяє відновленню фізичного функціонування, самостійності, соціальної активності та якості життя, а також поверненню людини до навчання, праці, сімейного та суспільного життя.	Процес відновлення може бути тривалим і потребувати значних матеріальних, медичних, психологічних та соціальних ресурсів; можливі стійкі обмеження життєдіяльності та труднощі соціальної адаптації.
5. Попередження деструктивних поведінкових моделей (насильство, суїцидальна поведінка)	Своєчасна профілактика та раннє виявлення ризиків допомагають запобігати кризовим ситуаціям, зменшувати ризик насильницької та суїцидальної поведінки, зберігати життя й підтримувати безпеку сім'ї та громади.	Ефективність профілактичних заходів значною мірою залежить від своєчасності виявлення ризиків, професійної компетентності фахівців та готовності військовослужбовців звертатися по допомогу; приховування проблем може ускладнювати раннє втручання.

Джерело: розроблено автором на основі узагальнення наукових джерел [1; 5; 50; 16; 18; 24; 26; 31; 32; 37; 54]

Отже, соціальна робота з військовослужбовцями та членами їхніх сімей є важливою складовою системи соціального захисту населення в умовах тривалої війни. Її зміст охоплює не лише заходи психологічної та фізичної реабілітації, адаптації й соціальної інтеграції військовослужбовців і ветеранів, а й соціально-правову підтримку, роботу з їхніми сім’ями, сприяння реалізації соціальних гарантій та попередження деструктивних форм поведінки. Ефективність зазначених напрямів значною мірою залежить від нормативно-правового регулювання, чіткості визначення прав і соціальних гарантій військовослужбовців та членів їхніх сімей, а також механізмів їх практичної реалізації.

У зв’язку з цим важливого значення набуває аналіз законодавчо-нормативних засад соціальної роботи з означеною категорією населення, що дає змогу визначити основні правові гарантії, види соціальної підтримки та

повноваження суб’єктів, відповідальних за її забезпечення. Саме тому наступний підрозділ присвячено розгляду законодавчо-нормативного забезпечення соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей.

1.2. Законодавчо-нормативне забезпечення соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей

Проблема соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей є одним із пріоритетних напрямів державної соціальної політики, оскільки безпосередньо пов’язана із забезпеченням національної безпеки, обороноздатності держави та соціальної стабільності суспільства [6].

В умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій, збройної агресії Російської Федерації проти України та реалізації євроінтеграційного курсу держави питання ефективного соціального забезпечення військовослужбовців набуває особливої актуальності [48].

Соціальний захист військових та їхніх родин є не лише складовою державних гарантій, але й важливим чинником підвищення престижу військової служби, мотивації до виконання службових обов’язків і забезпечення належного рівня морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України [36].

Після отримання Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу питання адаптації національної системи соціального забезпечення до стандартів ЄС і НАТО стало одним із пріоритетних напрямів державної політики [28]. Особливої ваги це набуває в контексті реформування сектору безпеки й оборони, модернізації військової служби та забезпечення соціальних гарантій військовослужбовцям відповідно до міжнародних стандартів [34]. Недостатній рівень соціального захисту військових негативно впливає не лише на їхнє

матеріальне становище, але й на рівень бойової готовності, професійну мотивацію та престиж військової служби загалом [8].

Сучасні соціально-економічні умови зумовлюють виникнення численних проблем у сфері соціального забезпечення військовослужбовців та членів їхніх сімей. Значна кількість військових після завершення служби стикається з труднощами соціальної адаптації, невизначеністю щодо подальшого професійного розвитку, погіршенням матеріального становища та необхідністю інтеграції в нові соціальні умови [49]. Особливо гостро постають питання працевлаштування, забезпечення житлом, отримання медичної та психологічної допомоги, а також соціальної підтримки сімей військовослужбовців [58]. Зміна соціального статусу, руйнування звичних соціальних зв'язків та необхідність адаптації до цивільного життя часто супроводжуються психологічними труднощами та соціальною дезадаптацією [56].

У зв'язку з цим зростає роль військової соціальної роботи як спеціалізованого напряму соціальної діяльності, спрямованого на підтримку військовослужбовців, ветеранів війни, осіб з інвалідністю внаслідок війни та членів їхніх сімей. Соціальна робота у військовій сфері покликана забезпечити комплексну підтримку осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, сприяти відновленню соціальних зв'язків, психологічній реабілітації та інтеграції в суспільство [36].

Наукові підходи до визначення поняття «соціальний захист військовослужбовців» характеризуються різноманітністю трактувань. На думку А. Бейкун та А. Клачко, захист прав військовослужбовців являє собою державно-владну діяльність уповноважених органів та інших компетентних суб'єктів, спрямовану на забезпечення реалізації гарантованих державою прав військовослужбовців, відновлення порушених прав і свобод, а також належне виконання державою покладених на неї юридичних обов'язків у сфері військово-соціальних відносин. [4]. У цьому контексті соціальний захист розглядається як

один із механізмів реалізації державних гарантій, які забезпечують належний рівень життя та соціальної безпеки військовослужбовців.

У теорії права поняття «соціальний захист» трактується як система заходів держави, спрямованих на забезпечення належного рівня життя громадян у випадках соціальних ризиків. Так, В. Журавський визначає соціальний захист як систему державних гарантій матеріального забезпечення громадян у випадках втрати працездатності, безробіття, втрати годувальника, настання старості або інших обставин, передбачених законодавством [57]. Такий підхід акцентує увагу на гарантійній функції держави та її відповідальності за забезпечення соціальної стабільності.

Дослідники Л. Дідківська та Л. Головко трактують соціальний захист як форму державної підтримки окремих категорій населення, які зазнають негативного впливу соціально-економічних чинників [16]. На їхню думку, його зміст охоплює комплекс правових, фінансових і матеріальних заходів, спрямованих на забезпечення належного рівня життя та задоволення основних соціальних потреб населення, насамперед осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. У цьому контексті військовослужбовці, зважаючи на специфіку проходження військової служби, підвищений рівень професійних ризиків та особливі умови виконання службових обов’язків, є категорією населення, для якої необхідним є встановлення та реалізація спеціальних соціальних гарантій [37].

Аналіз наукових підходів дозволяє виокремити основні ознаки соціального захисту військовослужбовців: комплексний характер, юридичну визначеність, соціальну необхідність та матеріальне забезпечення [50]. Специфіка військової служби, пов’язана з ризиком для життя та здоров’я, обмеженням певних прав і свобод, обумовлює необхідність створення спеціальної системи соціального забезпечення для військовослужбовців [8].

Відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», *соціальний захист військовослужбовців*

визначається як діяльність держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних та духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливостей службової діяльності [48]. Законодавче визначення підкреслює комплексний характер соціального захисту, який охоплює економічні, соціальні, правові та психологічні аспекти підтримки військовослужбовців і членів їхніх сімей.

Л. Новак-Каляєва наголошує на необхідності трансформації підходів до соціального захисту військовослужбовців відповідно до сучасних суспільно-політичних і безпекових викликів, що зумовлює потребу у формуванні нових підходів до забезпечення їхніх соціальних прав і гарантій [37]. Належний рівень соціального забезпечення військовослужбовців є одним із важливих чинників підвищення престижності військової служби, посилення її привабливості для кваліфікованих фахівців та забезпечення кадрової спроможності Збройних Сил України. Водночас ефективність системи соціальних гарантій створює передумови для належного функціонування військової служби та реалізації заходів, спрямованих на подальше реформування сектору безпеки й оборони.

О. Василик підкреслює, що система державних соціальних гарантій є невід'ємною складовою економічної системи держави та одним із чинників її соціальної стабільності [30]. У сфері військової служби система соціальних гарантій охоплює грошове забезпечення, житлове забезпечення, медичне обслуговування, санаторно-курортне лікування, пенсійне забезпечення, надання матеріальної допомоги, податкових пільг та інших видів соціальної підтримки [37].

На думку М. Шишлюка та С. Чімишенка, матеріальне забезпечення є одним із ключових компонентів соціального захисту військовослужбовців [59]. Воно включає грошове, речове, продовольче, медичне та житлове забезпечення, а також страхові та компенсаційні виплати [58]. В умовах воєнного стану матеріальне забезпечення військовослужбовців набуває особливої значущості,

оскільки безпосередньо впливає на рівень їхньої мотивації та ефективність виконання службових обов'язків [49].

Правове регулювання соціального захисту військовослужбовців в Україні здійснюється на основі Конституції України, законів та підзаконних нормативно-правових актів [26]. Основу правового регулювання становить Конституція України, у статті 17 якої закріплено обов'язок держави забезпечувати соціальний захист громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей [26].

До спеціальних нормативно-правових актів належать Закони України «Про Збройні Сили України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» та інші [48]. Вони регулюють питання грошового забезпечення, пенсійного забезпечення, житлових гарантій, медичного обслуговування, професійної адаптації та соціальної підтримки військовослужбовців.

Особливе значення має Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», який визначає систему соціальних гарантій для учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та членів сімей загиблих військовослужбовців [48]. Закон передбачає надання пільг, соціальних послуг, медичної допомоги, компенсацій та інших видів соціальної підтримки.

Важливим напрямом соціального захисту є матеріальне забезпечення військовослужбовців. Держава гарантує військовим належне грошове забезпечення, що включає посадові оклади, надбавки, премії та додаткові виплати [49]. В умовах воєнного стану запроваджено додаткову грошову винагороду для військовослужбовців, які беруть участь у бойових діях. Така система стимулювання має на меті підвищення мотивації військових та компенсацію ризиків, пов'язаних із виконанням службових обов'язків у зоні бойових дій [49].

Водночас важливими складовими соціального захисту є медичне забезпечення, психологічна реабілітація та соціальна адаптація військовослужбовців. Значна кількість військових потребує психологічної підтримки у зв'язку з наслідками бойових дій, посттравматичними стресовими розладами та труднощами адаптації до мирного життя [37]. У зв'язку з цим актуальним є розвиток системи психологічної допомоги, реабілітаційних центрів та програм соціальної інтеграції ветеранів війни [50].

Особливу роль у забезпеченні соціального захисту військовослужбовців відіграють міжнародно-правові акти [46]. Женевські конвенції, Римський статут Міжнародного кримінального суду та інші міжнародні документи визначають стандарти поводження з військовополоненими, пораненими та особами, які постраждали внаслідок воєнних дій [46]. Україна, інтегруючись у міжнародний правовий простір, поступово адаптує національне законодавство до міжнародних стандартів у сфері соціального забезпечення військовослужбовців [46].

1. Аналіз міжнародного досвіду свідчить, що найбільш розвинені системи соціального забезпечення військовослужбовців функціонують у країнах НАТО, зокрема у США, Німеччині та Франції [46]. У цих державах соціальний захист військових включає високий рівень грошового забезпечення, житлові програми, медичне страхування, освітні пільги, податкові преференції та широкий спектр компенсаційних виплат [35]. Важливою особливістю є систематичне підвищення грошового забезпечення відповідно до рівня інфляції та зростання вартості життя [37].

Незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів, система соціального захисту військовослужбовців в Україні характеризується певною фрагментарністю та недостатньою системністю [52]. Норми, що регулюють різні види соціального забезпечення, часто дублюються або суперечать одна одній, що ускладнює практичну реалізацію соціальних гарантій [35]. Відсутність єдиного комплексного нормативного акту, який би визначав цілісну систему соціального

захисту військовослужбовців, створює додаткові труднощі для реалізації прав військових та членів їхніх сімей [52].

Таблиця 1.2.1.

Аналітична характеристика основних складових нормативно-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей

Складова соціального захисту	Основний зміст правового регулювання	Основні форми соціальної підтримки	Проблемні аспекти реалізації
Соціальні гарантії військовослужбовців	Визначення державних гарантій, пов'язаних із проходженням військової служби та забезпеченням належного рівня соціального захисту	Грошове, речове, медичне та інше забезпечення; соціальні виплати та компенсації	Складність механізмів реалізації окремих гарантій, необхідність їх систематизації
Соціальний захист членів сімей військовослужбовців	Закріплення прав та гарантій членів сімей військовослужбовців у випадках, визначених законодавством	Соціальні виплати, пільги, допомога, соціальні послуги, підтримка сімей	Недостатня поінформованість отримувачів щодо доступних видів допомоги та порядку їх отримання
Медична та психологічна допомога	Правове забезпечення доступу військовослужбовців і ветеранів до медичної, психологічної та реабілітаційної допомоги	Медична допомога, психологічна підтримка, фізична та психосоціальна реабілітація	Тривалість реабілітаційного процесу, потреба в комплексному та міждисциплінарному супроводі
Соціальна адаптація та реінтеграція	Створення правових механізмів повернення військовослужбовців до цивільного життя	Соціальний супровід, професійна орієнтація, працевлаштування, освітні можливості	Труднощі адаптації до цивільного середовища, працевлаштування та відновлення соціальних зв'язків
Правовий захист	Визначення прав військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей і механізмів їх захисту	Правові консультації, представництво інтересів, сприяння у реалізації соціальних прав	Складність нормативно-правового регулювання та необхідність професійного юридичного супроводу
Соціальні послуги та соціальний супровід	Регулювання діяльності суб'єктів	Консультування, інформування,	Потреба у координації

	системи соціального захисту щодо надання соціальних послуг	соціальний супровід, кризове втручання, посередництво	діяльності державних установ, громад і недержавних організацій
Захист у разі інвалідності, поранення або втрати працездатності	Визначення гарантій для осіб, які зазнали ушкодження здоров'я внаслідок проходження служби	Пенсійне забезпечення, компенсації, реабілітація, соціальні послуги, забезпечення засобами реабілітації	Тривалість процедур, необхідність комплексного медико-соціального супроводу
Підтримка ветеранів та їхніх сімей	Формування системи державної політики щодо соціальної адаптації та інтеграції ветеранів	Ветеранські послуги, психологічна допомога, професійна адаптація, підтримка сімей	Необхідність подальшого розвитку комплексної системи ветеранської політики та міжвідомчої взаємодії

Джерело: розроблено автором на основі узагальнення нормативно-правових та наукових джерел [46; 40; 41; 43; 36; 44; 33; 38].

Таким чином, аналіз нормативно-правового забезпечення засвідчує, що соціальний захист військовослужбовців та членів їхніх сімей охоплює комплекс взаємопов'язаних напрямів, серед яких соціальні гарантії, медична та психологічна допомога, реабілітація, правовий захист, соціальна адаптація, професійна інтеграція та соціальний супровід. Водночас ефективність реалізації визначених законодавством прав і гарантій залежить не лише від повноти нормативного регулювання, а й від наявності дієвих механізмів їх практичного забезпечення.

У цьому контексті особливого значення набуває професійна діяльність фахівців соціальної сфери, які здійснюють оцінювання потреб військовослужбовців та членів їхніх сімей, консультування, соціальний супровід, посередництво, кризове втручання та координацію доступу до необхідних послуг і ресурсів. З огляду на це наступним етапом дослідження є розгляд інструментарію, методів і технологічних підходів, що застосовуються у

процесі соціальної роботи з означеною категорією отримувачів соціальної підтримки.

1.3. Інструментарій, методи та технологічні підходи до здійснення соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей

Соціальний захист населення є одним із базових напрямів діяльності сучасної демократичної держави, оскільки саме рівень забезпечення соціальних прав громадян визначає ступінь розвитку суспільства та ефективність державної соціальної політики. Головним завданням держави є створення належних умов для забезпечення гідного рівня життя населення, реалізації соціальних гарантій та підтримки осіб, які через певні життєві обставини потребують особливої допомоги [6]. Право на соціальний захист належить до фундаментальних прав людини та визнається одним із ключових елементів системи прав і свобод громадян.

Відповідно до статті 1 Конституції України, Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою [26]. Конституційні положення закріплюють обов’язок держави забезпечувати соціальний захист громадян та створювати умови для реалізації їхніх соціальних прав. Особливе значення мають положення Основного Закону, які гарантують право громадян на соціальний захист у разі втрати працездатності, безробіття, втрати годувальника, інвалідності та інших життєвих обставин [26]. Таким чином, соціальний захист виступає невід’ємною складовою державної політики та важливим інструментом забезпечення соціальної стабільності.

Основні права людини, у тому числі соціальні права, не лише визнаються державою, але й підлягають її захисту та гарантуванню. Це означає, що держава повинна забезпечувати рівний доступ до соціальних гарантій незалежно від статі, віку, раси, національного походження, політичних чи релігійних переконань, стану здоров’я або інших ознак [6]. Ефективність реалізації

соціальної політики держави значною мірою залежить від того, наскільки вона орієнтована на захист найбільш уразливих категорій населення, зокрема осіб, чия професійна діяльність з підвищеним ризиком для життя та здоров'я. До таких категорій належать військовослужбовці та члени їхніх сімей [9].

У сучасних умовах питання соціального захисту військовослужбовців та їхніх родин набуває особливої актуальності у зв'язку з повномасштабною війною, значними людськими пов'язана втратами, масовою мобілізацією населення та необхідністю підтримки осіб, які безпосередньо залучені до захисту держави [20]. Військова служба супроводжується підвищеним рівнем фізичного та психологічного навантаження, ризиком для життя, тривалим перебуванням у стресових умовах та обмеженням певних соціальних прав і можливостей. У зв'язку з цим військовослужбовці та члени їхніх сімей потребують комплексної системи соціальної підтримки, яка б забезпечувала не лише матеріальні гарантії, але й психологічну, правову та соціально-педагогічну допомогу [24].

Особливого значення в цьому контексті набуває соціальна робота з військовослужбовцями та членами їхніх сімей. Її головною метою є забезпечення належного рівня соціального благополуччя військових, підтримка їхнього морально-психологічного стану, сприяння адаптації до умов військової служби та подоланню наслідків бойових дій [12]. Соціальна робота у військовій сфері охоплює широкий спектр напрямів діяльності, серед яких важливе місце займають психологічна підтримка, соціальна адаптація, правове консультування, профілактика девіантної поведінки, допомога у вирішенні сімейних проблем та організація реабілітаційних заходів [23].

Головна особливість соціальної роботи у військовому середовищі полягає в тому, що вона спрямована не лише на вирішення індивідуальних проблем клієнта, але й на забезпечення ефективного функціонування військового колективу та підтримання бойової готовності військових підрозділів [19]. У цьому контексті діяльність соціального працівника має комплексний характер і поєднує елементи соціальної підтримки, психологічної допомоги, педагогічного

супроводу та правового захисту. Соціальний працівник здійснює постійний моніторинг морально-психологічного стану військовослужбовців, аналізує рівень їхньої соціальної адаптації та у разі необхідності впроваджує заходи, спрямовані на стабілізацію психологічного клімату у військовому колективі [12].

Особливої уваги потребують військовослужбовці, які перебувають у складних життєвих обставинах. До таких категорій належать особи, схильні до девіантної поведінки, військовослужбовці із психологічними розладами, схильністю до суїцидальної поведінки, алкогольної чи наркотичної залежності, а також особи, які пережили бойові травми або втратили близьких [24]. Соціальний працівник у таких випадках здійснює комплекс заходів, спрямованих на психологічну стабілізацію особистості, відновлення соціальних зв'язків та інтеграцію військовослужбовця у військовий або цивільний колектив.

Важливим напрямом соціальної роботи є також підтримка членів сімей військовослужбовців. Сім'ї військових часто стикаються з численними труднощами, пов'язаними з тривалою відсутністю одного з членів родини, невизначеністю, емоційною напругою, погіршенням матеріального становища та необхідністю виконання додаткових соціальних ролей [34]. Особливо складною є ситуація для сімей загиблих або поранених військовослужбовців, а також родин, які втратили житло або були змушені змінити місце проживання внаслідок бойових дій [39].

У сучасних умовах привернення уваги суспільства до проблем соціального захисту сімей військовослужбовців є одним із ключових напрямів державної соціальної політики. Масштабна мобілізація населення та тривалі бойові дії зумовили необхідність створення ефективної системи підтримки сімей військових [9]. Соціальний статус таких сімей може змінюватися внаслідок загибелі, поранення або зникнення безвісти військовослужбовця, що створює додаткові соціальні ризики та потребує посиленої державної підтримки [34].

Військові дії на території України суттєво вплинули на переосмислення системи соціального захисту населення. Сьогодні соціальна підтримка необхідна не лише особам, які безпосередньо брали участь у бойових діях, але й членам їхніх сімей, внутрішньо переміщеним особам, сім'ям загиблих військовослужбовців та особам, які втратили житло чи засоби до існування [39]. У зв'язку з цим виникає потреба у впровадженні комплексної державної політики, спрямованої на підтримку різних категорій населення, залучених до мобілізаційних процесів.

Як зазначають Г. Михайлишин та М. Довга, соціально-правовий захист сім'ї охоплює кілька взаємопов'язаних напрямів, серед яких захист сімейних відносин, підтримка гармонійного розвитку членів сім'ї, надання соціальної допомоги у складних життєвих ситуаціях та забезпечення захисту прав членів родини у кризових умовах [34]. Ефективність соціального захисту значною мірою залежить від здатності держави своєчасно реагувати на потреби сімей військовослужбовців та забезпечувати належний рівень соціальних послуг.

Однією з основних умов ефективного соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей є наявність стабільної та дієвої нормативно-правової бази [53]. Законодавство у сфері соціального захисту повинно бути адаптованим до сучасних соціально-економічних умов та враховувати реальні потреби військових і членів їхніх родин. Як зазначає І. Суходубова, соціальна обґрунтованість законодавства полягає у його відповідності реальним умовам життя населення [53]. Недостатня адаптація законодавчих норм до практичних потреб суспільства може призводити до їх формального характеру та низької ефективності реалізації.

Соціальний захист військовослужбовців не повинен залежати від економічної ситуації чи рівня фінансування соціальних програм, оскільки гарантії соціального забезпечення мають безумовний характер [9]. Це пов'язано з тим, що військовослужбовці виконують особливу функцію із забезпечення

національної безпеки держави, а тому держава зобов'язана гарантувати їм належний рівень соціального захисту незалежно від зовнішніх обставин.

Важливим аспектом формування соціальної політики є врахування соціальних ризиків, з якими стикаються військовослужбовці та члени їхніх сімей. Н. Болотіна зазначає, що соціальний ризик є невід'ємною складовою соціального життя людини та може виникати внаслідок втрати працездатності, безробіття, погіршення здоров'я чи інших життєвих обставин [6]. У випадку військовослужбовців соціальні ризики пов'язані насамперед із бойовими діями, пораненнями, інвалідністю, психологічними травмами та втратою годувальника.

Необхідною умовою ефективного соціального захисту є постійний моніторинг потреб військовослужбовців та їхніх сімей. Важливо своєчасно виявляти осіб, які потребують допомоги, та визначати оптимальні форми соціальної підтримки [12]. У цьому процесі особлива роль належить органам державної влади, місцевого самоврядування, соціальним службам та громадським організаціям, які здійснюють координацію соціальних програм та забезпечують надання відповідних послуг [20].

Важливого значення набуває підготовка соціальних працівників до роботи з військовими та членами їхніх сімей. Соціальний працівник повинен володіти спеціальними знаннями у сфері психології кризових станів, конфліктології, військової педагогіки та правового захисту [58]. Робота з військовослужбовцями вимагає високого рівня професійної компетентності, емоційної стійкості та здатності працювати у складних психологічних умовах.

Соціальна робота з військовими включає використання різноманітних методів та технологій. *Індивідуальні методи* передбачають консультування, психологічний супровід, психотерапевтичну допомогу та соціальний патронаж [24]. *Групові методи* охоплюють групову терапію, арт-терапію, тренінги особистісного розвитку та групи взаємопідтримки [23]. Такі форми роботи сприяють зниженню рівня тривожності, розвитку навичок емоційної саморегуляції та формуванню відчуття підтримки серед військовослужбовців.

Суспільні методи соціальної роботи спрямовані на активізацію ресурсів громади та створення сприятливих умов для соціальної адаптації військових [12]. До таких методів належать реалізація соціальних проєктів, громадські ініціативи, волонтерська діяльність та заходи, спрямовані на інтеграцію військовослужбовців у цивільне середовище.

Особливе місце у системі соціальної роботи займають *технології кризового втручання*, які застосовуються у роботі з військовослужбовцями, що пережили бойові травми, посттравматичний стресовий розлад або втрату близьких [12]. Технології кризового втручання передбачають оперативне надання психологічної допомоги, стабілізацію емоційного стану та попередження розвитку деструктивних форм поведінки.

Важливим напрямом соціальної роботи є *сімейне консультування*. Л. Карамушка розглядає його як систему заходів, спрямованих на подолання негативного впливу військових стресів на сімейні стосунки, попередження конфліктів та стабілізацію емоційного клімату у родині [24]. Сімейне консультування особливо актуальне для сімей, які переживають наслідки тривалої розлуки, психологічної напруги або втрати близької людини.

Технології соціально-педагогічної підтримки спрямовані на допомогу дітям військовослужбовців у процесі соціальної адаптації та навчання [12]. Часті переїзди, зміна соціального середовища та емоційна нестабільність у сім'ї можуть негативно впливати на психоемоційний стан дитини, тому соціально-педагогічна підтримка є важливим елементом комплексної соціальної роботи з військовими родинами.

Отже, соціальна робота з військовослужбовцями та членами їхніх сімей є важливою складовою державної соціальної політики та системи національної безпеки. Вона спрямована на забезпечення належного рівня соціального захисту, підтримку психологічного благополуччя, соціальної адаптації та реабілітації військових і членів їхніх родин. Ефективність соціальної роботи значною мірою залежить від комплексності підходів, належного нормативно-

правового забезпечення, професійної підготовки соціальних працівників та координації діяльності державних і громадських інституцій [9].

У таблиці 1.3.1 представлено основні напрями соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей, а також охарактеризовано відповідні засоби, методи й технології її реалізації.

Таблиця 1.3.1

Характеристика інструментарію, методів і технологій соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей

Категорія	Засоби соціальної роботи	Методи соціальної роботи	Технології соціальної роботи
Психологічна підтримка та психосоціальна допомога	Психологічне консультування, інформування, емоційна підтримка, групи взаємодопомоги	Індивідуальне та групове консультування, соціально-психологічна підтримка, психопрофілактика	Психосоціальна підтримка, кризове втручання, тренінгові технології, технології розвитку навичок саморегуляції
Адаптація до умов військової служби	Соціально-педагогічні заходи, інформаційна підтримка, групові заняття, культурно-дозвіллєві заходи	Адаптаційні, групові, соціально-педагогічні методи, метод підтримки	Технології соціальної адаптації, соціального посередництва, групової взаємодії
Соціально-правовий захист	Правове інформування, консультування, допомога в оформленні документів, представництво інтересів	Соціально-правове консультування, посередництво, захист прав та інтересів	Технології соціально-правового супроводу, інформування та перенаправлення до відповідних служб
Медико-соціальна та реабілітаційна допомога	Реабілітаційні послуги, соціальне консультування, взаємодія з медичними та реабілітаційними установами	Соціальний супровід, міждисциплінарна взаємодія, консультування, підтримка в адаптації	Технології комплексної реабілітації, соціальної адаптації та реінтеграції
Профілактика та врегулювання конфліктів	Консультування, медіація, тренінги комунікативної компетентності	Соціально-психологічна діагностика, медіація, переговори, конфліктологічне консультування	Технології медіації, попередження конфліктів, тренінгові технології, моделювання

			проблемних ситуацій
Соціальна підтримка сімей військовослужбовців	Сімейне консультування, інформаційна та соціальна допомога, групи взаємопідтримки	Сімейне консультування, соціальний супровід, посередництво, підтримка сімейної взаємодії	Технології сімейного соціального супроводу, психосоціальної підтримки та соціальної профілактики
Забезпечення соціально-побутового добробуту	Інформаційна допомога, сприяння в отриманні житлових, соціальних та побутових послуг	Оцінювання потреб, соціальне консультування, соціальний супровід	Технології соціального супроводу, кейс-менеджменту, соціального посередництва
Освітня та професійна підготовка	Освітні програми, професійне навчання, тренінги, консультації щодо працевлаштування	Професійна орієнтація, консультування, навчання, перенавчання	Технології професійної адаптації, професійної реінтеграції та сприяння зайнятості
Культурно-дозвіллєва та соціокультурна діяльність	Культурні, спортивні та дозвіллєві заходи, клуби, гуртки, спільноти взаємопідтримки	Групова взаємодія, соціально-культурна діяльність, організація дозвілля	Технології соціокультурної інтеграції, групової взаємодії, соціальної активізації

Джерело: розроблено автором на основі узагальнення наукових джерел [28; 54; 33; 38]

Отже, засоби, методи та технології соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей характеризуються комплексністю, багатофункціональністю та варіативністю застосування, що забезпечує можливість ефективного реагування на широкий спектр соціальних, психологічних і правових потреб цієї категорії населення. Аналіз наукових досліджень свідчить, що результативність соціальної роботи у військовій сфері значною мірою залежить від реалізації комплексного підходу, який поєднує правову підтримку, психологічну допомогу, соціально-педагогічний супровід та заходи соціальної адаптації. Саме інтеграція різних напрямів професійної діяльності соціального працівника сприяє підвищенню ефективності соціального

захисту військовослужбовців, стабілізації їхнього психоемоційного стану та покращенню соціального благополуччя членів їхніх сімей.

Висновки до першого розділу

У першому розділі здійснено теоретичне осмислення сутності соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей, проаналізовано законодавчо-нормативне забезпечення цього напряму соціальної роботи, а також охарактеризовано інструментарій, методи та технологічні підходи до її здійснення.

Відповідно до першого завдання дослідження проаналізовано теоретичні підходи до визначення сутності соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей. Встановлено, що соціальна робота з цією категорією є комплексним професійним напрямом соціальної діяльності, спрямованим на забезпечення соціального благополуччя, захист прав та законних інтересів, подолання складних життєвих обставин, підтримку адаптації, реабілітації та соціальної інтеграції військовослужбовців і членів їхніх сімей. З'ясовано, що специфіка цієї діяльності зумовлена особливими умовами військової служби, підвищеним рівнем професійних і соціальних ризиків, участю у бойових діях, можливими пораненнями та інвалідністю, тривалим перебуванням у стресових умовах, а також необхідністю адаптації до цивільного життя після завершення військової служби. Обґрунтовано міждисциплінарний характер соціальної роботи, що передбачає взаємодію соціальної, психологічної, педагогічної, правової, медичної та реабілітаційної складових. Визначено, що члени сімей військовослужбовців є не лише ресурсом підтримки військовослужбовця, а й самостійною категорією отримувачів соціальної підтримки.

Відповідно до другого завдання дослідження проаналізовано законодавчо-нормативне забезпечення соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей. Встановлено, що правове регулювання зазначеної сфери охоплює комплекс нормативно-правових актів, якими визначаються соціальні, правові, медичні, житлові, трудові, пенсійні та інші гарантії військовослужбовців, ветеранів війни та членів їхніх сімей. З'ясовано, що нормативно-правова база

визначає права відповідних категорій населення, механізми їх соціального захисту, порядок отримання соціальних послуг і допомоги, а також повноваження державних органів, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів соціальної роботи. Водночас встановлено, що система нормативно-правового забезпечення перебуває у процесі постійного вдосконалення, що зумовлено сучасними соціальними та безпековими викликами, необхідністю розширення спектра соціальних послуг і забезпечення ефективної реалізації встановлених державою соціальних гарантій.

Відповідно до третього завдання дослідження визначено та охарактеризовано інструментарій, методи й технологічні підходи до здійснення соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей. До основних інструментів віднесено соціальне консультування, інформування, оцінювання потреб, соціальний супровід, представництво інтересів, посередництво, організацію груп взаємопідтримки, професійне консультування, залучення до освітньої, культурної та спортивної діяльності, а також координацію взаємодії з відповідними установами та службами. Визначено доцільність застосування методів індивідуального та групового консультування, соціально-психологічної підтримки, соціальної діагностики, соціально-правового консультування, медіації, соціального супроводу, профілактичної роботи, професійної орієнтації, соціальної адаптації та реінтеграції. Охарактеризовано технології психосоціальної підтримки, кризового втручання, кейс-менеджменту, соціально-правового захисту, соціальної адаптації та реінтеграції, сімейної підтримки, професійної адаптації й працевлаштування, медіації та соціокультурної інтеграції.

Таким чином, результати проведеного теоретико-методологічного аналізу визначили концептуальне та методологічне підґрунтя для подальшого емпіричного дослідження. З урахуванням встановлених особливостей соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей, визначених нормативно-правових засад, а також обґрунтованих інструментів, методів і технологічних

підходів, у другому розділі здійснюється емпірична перевірка теоретичних положень. Зокрема, передбачено діагностику актуального стану соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей, розроблення та впровадження соціально-психологічної моделі й програми їх підтримки, а також оцінювання результативності запропонованих заходів.

РОЗДІЛ 2
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ТА ЇХНІМИ СІМ'ЯМИ

2.1. Діагностика актуального стану соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей

Сучасні суспільно-політичні та соціально-економічні умови розвитку України зумовлюють істотне підвищення значущості системної соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей. Тривала збройна агресія проти України спричинила масштабні трансформації життєвих обставин військовослужбовців, їхніх партнерів, дітей, батьків та інших близьких осіб. Наслідки військової служби, участі в бойових діях, тривалого перебування в умовах небезпеки, розлуки з родиною, поранень, інвалідності, втрати побратимів, невизначеності щодо майбутнього та труднощів повернення до повсякденного життя актуалізують необхідність комплексної соціальної підтримки.

Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їхніх сімей у сучасних умовах не може обмежуватися лише матеріальною допомогою або інформуванням щодо соціальних гарантій. Вона має передбачати комплекс заходів соціального, психологічного, правового, інформаційного, консультативного та організаційного спрямування, орієнтованих не лише на подолання вже наявних проблем, а й на попередження їх поглиблення. Такий підхід відповідає сучасному розумінню соціальної роботи як професійної діяльності, спрямованої на підтримку особи та сім’ї у складних життєвих обставинах, відновлення їхнього соціального функціонування та активізацію внутрішніх і зовнішніх ресурсів [46; 47].

Правову основу соціальної підтримки військовослужбовців і членів їхніх сімей становить, зокрема, Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», який визначає державні гарантії соціального та правового захисту відповідної категорії населення. Чинна редакція Закону станом на 2026 р. продовжує встановлювати широкий спектр гарантій у сфері грошового, медичного, житлового, трудового, пенсійного та іншого соціального забезпечення [46].

Важливе значення для організації безпосередньої соціальної роботи має Закон України «Про соціальні послуги», відповідно до якого соціальні послуги спрямовуються на профілактику складних життєвих обставин, їх подолання або мінімізацію негативних наслідків. Чинна редакція Закону передбачає нормативне регулювання системи соціальних послуг та визначає засади взаємодії суб'єктів, які забезпечують їх надання [47].

Окремим напрямом розвитку сучасної системи підтримки є формування інституту фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. Нормативне регулювання їх діяльності передбачає координацію соціальної підтримки, взаємодію з надавачами соціальних послуг та орієнтацію на індивідуальні потреби отримувача допомоги [15].

У науковій літературі підкреслюється, що специфіка соціальної роботи з військовослужбовцями полягає у необхідності врахування не лише індивідуальних потреб військовослужбовця, а й особливостей функціонування його сім'ї. І. Трубавіна, Л. Цибулько та А. Мартинюк зазначають, що військово-соціальна робота має поєднувати можливості державних і недержавних соціальних служб, громади та інших соціальних інститутів [54].

Особливого значення набуває сімейно орієнтований підхід. Методичні рекомендації щодо соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей, підготовлені Ю. Бриндіковим, А. Дулею, О. Караман, Н. Островською, І. Трубавіною та О. Чередниченко, акцентують увагу на необхідності розглядати

сім’ю військовослужбовця як цілісну систему, яка може опинитися у складних життєвих обставинах унаслідок специфічних умов військової служби [7].

Саме тому діагностика актуального стану соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей є необхідним етапом дослідно-експериментальної роботи. Її результати дозволяють визначити реальні потреби цільової групи, виявити проблемні аспекти функціонування сімей, оцінити доступність і достатність соціальних послуг, визначити рівень поінформованості щодо соціальних гарантій, а також з’ясувати напрями, які потребують удосконалення. Отримані результати створюють емпіричну основу для розроблення соціально-психологічної моделі та програми підтримки, представлених у підрозділі 2.2.

Метою констатувального етапу було виявлення актуального стану соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей, визначення основних соціальних, психологічних, правових та організаційних проблем, а також оцінювання доступності й результативності наявних форм підтримки.

Відповідно до мети було визначено такі завдання діагностичного дослідження:

- визначити основні соціальні проблеми, з якими стикаються військовослужбовці та члени їхніх сімей;
- з’ясувати рівень поінформованості респондентів щодо наявних соціальних гарантій і послуг;
- дослідити доступність соціальної, психологічної, правової та інформаційної допомоги;
- визначити основні потреби членів сімей військовослужбовців;
- встановити труднощі сімейної взаємодії, пов’язані з тривалою військовою службою та вимушеною розлукою;
- дослідити рівень використання респондентами доступних соціальних ресурсів;
- визначити оцінку респондентами діяльності соціальних служб;

- отримати експертну оцінку основних проблем організації соціальної роботи;
- сформувати висновки, які можуть бути покладені в основу соціально-психологічної моделі підтримки.

Об’єктом емпіричного дослідження виступала соціальна робота з військовослужбовцями та членами їхніх сімей.

Предметом дослідження визначено особливості, актуальні проблеми, потреби та можливості вдосконалення соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей в умовах воєнного стану.

Дослідження проводилося на базі відділу з питань ветеранської політики Уманської районної державної адміністрації Черкаської області.

Вибір відділу з питань ветеранської політики Уманської районної державної адміністрації Черкаської області як бази проведення емпіричного дослідження зумовлений безпосереднім змістом його діяльності, орієнтованої на реалізацію державної ветеранської політики та забезпечення соціального захисту ветеранів війни, військовослужбовців у процесі переходу від військової служби до цивільного життя, а також членів їхніх сімей. Така спрямованість діяльності відповідає предмету дослідження, оскільки передбачає комплексне вирішення соціальних, психологічних, правових, професійних та адаптаційних потреб зазначених категорій населення.

Актуальність вибору цієї установи як дослідницької бази визначається також сучасною трансформацією системи ветеранської політики в Україні, у межах якої поступово формується багаторівнева система супроводу ветеранів та демобілізованих осіб. На обласному рівні до основних завдань у сфері ветеранської політики належать забезпечення соціального захисту ветеранів та членів їхніх сімей, сприяння психологічній реабілітації, соціальній і професійній адаптації, зайнятості та підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці. Важливим напрямом роботи є також визначення актуальних потреб цільових груп, участь в організації соціальних послуг і проведенні соціальної роботи, а

також координація взаємодії відповідних структур на районному та місцевому рівнях.

Таким чином, діяльність структур з питань ветеранської політики має комплексний міждисциплінарний характер, оскільки передбачає поєднання механізмів соціального захисту, соціальної роботи, психологічної підтримки, реабілітації, професійної адаптації, правового консультування та сприяння соціальній інтеграції. Особливого значення набуває індивідуалізований підхід до визначення потреб ветеранів і членів їхніх сімей, що передбачає не лише інформування про наявні види допомоги, а й сприяння у доступі до відповідних послуг та координацію взаємодії з іншими суб'єктами соціальної підтримки.

Територіальною основою дослідження є Уманський район Черкаської області, утворений у сучасних адміністративно-територіальних межах відповідно до адміністративно-територіальної реформи. Адміністративним центром району є місто Умань. До складу Уманського району входять 12 територіальних громад: Іваньківська, Бабанська, Баштечківська, Буцька, Дмитрушківська, Жашківська, Ладижинська, Маньківська, Монастирищенська, Паланська, Уманська та Христинівська.

Така адміністративно-територіальна структура визначає специфіку організації соціальної роботи з військовослужбовцями, ветеранами війни та членами їхніх сімей, оскільки потребує налагодження системної взаємодії між районними структурами, органами місцевого самоврядування, територіальними громадами, закладами соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, зайнятості, громадськими та волонтерськими організаціями. За таких умов районний рівень може розглядатися як важлива координаційна ланка, що сприяє узгодженню соціальних послуг і механізмів підтримки з реальними потребами цільових груп.

Особливе значення у діяльності структур з питань ветеранської політики має визначення індивідуальних та сімейних потреб ветеранів, військовослужбовців і членів їхніх сімей. Такий підхід передбачає врахування не лише формального соціального статусу особи, а й конкретних життєвих

обставин, пов’язаних із проходженням військової служби, поверненням до цивільного життя, працевлаштуванням, відновленням соціальних зв’язків, отриманням медичної та психологічної допомоги, забезпеченням житлом, освітою та іншими видами соціальної підтримки.

Офіційно визначені повноваження Управління з питань ветеранської політики Черкаської ОВА передбачають внесення пропозицій щодо задоволення виявлених потреб ветеранів та членів їхніх сімей, участь в організації соціальних послуг і проведенні соціальної роботи, а також сприяння органам місцевого самоврядування у питаннях соціального захисту, реалізації прав та реінтеграції ветеранів у громади, соціальні спільноти й родини. Важливим є також налагодження взаємодії з громадськими організаціями, волонтерами та благодійниками.

З огляду на предмет магістерського дослідження особливого значення набуває соціально-психологічний напрям підтримки. Повернення військовослужбовця до цивільного життя є складним процесом, який може супроводжуватися необхідністю відновлення сімейних взаємин, зміною соціальних ролей, адаптацією до нових умов праці та побуту, подоланням труднощів комунікації, відновленням соціальної активності та формуванням нових життєвих перспектив. У цьому контексті соціальна робота має бути спрямована не лише на надання окремої послуги, а на організацію комплексного супроводу, у межах якого соціальні, психологічні, правові та професійні заходи взаємодоповнюють один одного.

Важливою складовою сучасної системи підтримки є діяльність фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. На Черкащині така система розвивається на рівні територіальних громад; станом на листопад 2025 року в Уманському районі було передбачено 15 посад відповідних фахівців. Їх діяльність спрямована на забезпечення супроводу ветеранів та демобілізованих осіб і координацію доступу до необхідних послуг.

Практична спрямованість роботи у сфері ветеранської політики охоплює широкий спектр соціальних потреб. До них належать питання професійної та соціальної адаптації, працевлаштування, професійного навчання і перекваліфікації, медичної та психологічної допомоги, реабілітації, житлового забезпечення, освіти, правового захисту та соціальної інтеграції. Зокрема, актуальні механізми професійної адаптації передбачають можливість отримання відповідних послуг ветеранами та членами їхніх сімей, а зміни, запроваджені у 2025 році, розширили доступ до таких заходів і спростили окремі процедурні вимоги.

Важливим елементом сучасної системи підтримки є створення та функціонування ветеранських просторів. Їх діяльність спрямована на наближення послуг безпосередньо до місця проживання ветеранів, створення доступного середовища для консультування, соціальної взаємодії та отримання комплексної допомоги. На території Уманського району мережа таких просторів поступово розширюється. У 2026 році ветеранські простори функціонували, зокрема, у Дмитрушківській та Монастирищенській громадах, а також розвивалися відповідні сервіси в інших громадах району.

Станом на серпень 2026 року Черкаська область мала розгалужену мережу ветеранських просторів: за інформацією обласної адміністрації, функціонували 64 такі простори у 62 територіальних громадах. Одночасно розвивалися напрями соціальної адаптації, медичної та психологічної допомоги, професійного навчання, житлової підтримки, ветеранського підприємництва й адаптивного спорту.

У контексті ~~дипломного~~ дослідження діяльність ветеранських просторів має особливе значення, оскільки вони можуть виступати практичним середовищем реалізації соціально-психологічної підтримки. Саме в таких просторах створюються умови для індивідуального консультування, соціального супроводу, психологічної підтримки, комунікації ветеранів між собою,

залучення членів сімей до спільних заходів та сприяння відновленню соціальних зв’язків.

Отже, вибір відділу з питань ветеранської політики Уманської районної державної адміністрації як бази емпіричного дослідження є методологічно обґрунтованим. Його діяльність безпосередньо пов’язана з проблематикою соціального захисту та супроводу військовослужбовців, ветеранів і членів їхніх сімей, а територіальна специфіка Уманського району забезпечує можливість розглянути процес соціальної підтримки в умовах взаємодії районного та громадського рівнів. Наявність розгалуженої мережі соціальних служб, фахівців із супроводу та ветеранських просторів створює організаційні передумови для вивчення реальних потреб цільових груп, аналізу існуючих форм соціально-психологічної допомоги та визначення напрямів її подальшого вдосконалення.

У межах проведеного дослідження зазначена база дала змогу зосередити увагу на взаємозв’язку соціальної підтримки військовослужбовців і членів їхніх сімей, виявленні актуальних соціально-психологічних потреб, оцінюванні наявних форм допомоги та розробленні практичних заходів, спрямованих на підвищення результативності соціальної роботи. Такий підхід відповідає сучасній концепції комплексного супроводу ветеранів, за якої ефективність допомоги визначається не окремим заходом, а узгодженістю дій різних суб’єктів соціального захисту та орієнтацією на індивідуальні потреби людини і її сім’ї.

З метою емпіричного вивчення особливостей соціально-психологічної підтримки військовослужбовців та їхніх сімей до дослідження було залучено чотири сім’ї військовослужбовців. Формування такої вибірки зумовлене специфікою досліджуваної категорії, чутливістю проблематики, необхідністю забезпечення конфіденційності отриманої інформації, а також особливостями доступу до потенційних респондентів. Відбір учасників здійснювався з урахуванням їхньої добровільної згоди на участь у дослідженні та можливості отримання необхідної інформації щодо соціальних і соціально-психологічних потреб сім’ї.

За своїми кількісними характеристиками зазначена вибірка не є репрезентативною для всієї генеральної сукупності військовослужбовців та членів їхніх сімей в Україні. Тому результати проведеного дослідження не можуть бути безпосередньо екстрапольовані на всю сукупність зазначеної категорії населення. Водночас мала вибірка відповідає завданням пілотного емпіричного дослідження, спрямованого на поглиблене вивчення конкретних життєвих ситуацій, виявлення характерних соціально-психологічних потреб, апробацію діагностичного інструментарію та визначення напрямів подальшого вдосконалення соціальної роботи.

Застосування малої вибірки створило можливість реалізувати принцип поглибленого вивчення індивідуального та сімейного досвіду. На відміну від досліджень із великою кількістю респондентів, у цьому випадку основна увага зосереджувалася не на встановленні статистично узагальнених закономірностей, а на детальному аналізі конкретних життєвих обставин, характеру проблем і потреб сімей, способів їх подолання, доступності соціальних послуг та особливостей взаємодії з представниками соціальних служб.

У процесі дослідження враховувалося, що сім’я військовослужбовця є складною соціальною системою, у якій зміни, пов’язані з проходженням військової служби, можуть впливати не лише на самого військовослужбовця, а й на інших членів родини. Тому діагностична процедура була спрямована на комплексне вивчення соціальних, психологічних, комунікативних та адаптаційних аспектів функціонування сім’ї. Особлива увага приділялася потребам у соціальній підтримці, психологічному консультуванні, правовій допомозі, реабілітації, професійній адаптації, відновленні соціальних зв’язків та покращенні внутрішньо-сімейної взаємодії.

Для забезпечення комплексності емпіричного дослідження було використано сукупність взаємодоповнювальних кількісних і якісних методів, що дало змогу розглянути досліджувану проблему з різних позицій та здійснити взаємну перевірку отриманої інформації.

Основним методом збору структурованої інформації було анкетування. Його застосування забезпечило можливість систематизувати відомості щодо соціально-психологічного стану сімей, актуальних проблем, потреб у різних видах допомоги, доступності соціальних послуг та рівня задоволеності отриманою підтримкою. Анкетування також дало змогу визначити, які напрями соціальної роботи респонденти вважають найбільш необхідними та пріоритетними.

Важливим доповненням до анкетування стало напівструктуроване інтерв'ю, яке передбачало використання заздалегідь визначеного переліку основних запитань із можливістю їх уточнення залежно від відповідей респондента. Такий підхід дав змогу отримати більш детальну інформацію про індивідуальний досвід сімей, особливості проходження військової служби та її вплив на сімейне життя, труднощі адаптації, способи подолання проблем, досвід звернення по соціальну та психологічну допомогу, а також очікування щодо подальшої підтримки. Напівструктурований формат інтерв'ю забезпечив можливість не обмежувати відповіді респондентів заздалегідь визначеними варіантами, що особливо важливо під час дослідження складних і чутливих життєвих ситуацій.

З метою отримання додаткової інформації застосовувався метод спостереження. Його використання дало можливість фіксувати особливості комунікативної поведінки, емоційних реакцій, характеру взаємодії респондентів, їхньої готовності до обговорення проблемних питань та особливостей реагування на окремі теми під час дослідницької взаємодії. При цьому результати спостереження використовувалися не як самостійний діагностичний критерій, а як додаткове джерело інформації, яке допомагало уточнювати та доповнювати дані, отримані за допомогою інших методів.

Окремим напрямом емпіричної роботи став аналіз документів, який використовувався для вивчення наявної інформації щодо звернень, отриманих соціальних послуг, визначених потреб та організації соціального супроводу.

Документальний аналіз дозволив зіставити інформацію, отриману безпосередньо від респондентів, із наявними відомостями про фактичну взаємодію сімей із відповідними установами та суб'єктами соціальної роботи. Застосування цього методу сприяло підвищенню об'єктивності дослідження та дало змогу виявити можливі розбіжності між задекларованими потребами та фактичним обсягом отриманої допомоги.

Для доповнення інформації, отриманої від сімей, застосовувалося експертне оцінювання. До експертної оцінки доцільно було залучати фахівців, які мають професійний досвід роботи з військовослужбовцями, ветеранами та членами їхніх сімей. Експертна оцінка дала змогу визначити професійне бачення основних проблем досліджуваної категорії, оцінити достатність наявних форм соціальної підтримки, визначити найбільш актуальні напрями соціальної роботи та окреслити можливості вдосконалення системи соціально-психологічного супроводу.

Таким чином, *анкетування, напівструктуроване інтерв'ю, спостереження, аналіз документів та експертне оцінювання* утворили взаємопов'язаний комплекс методів, кожен із яких виконував окрему функцію в структурі емпіричного дослідження. Анкетування забезпечувало отримання структурованих даних; інтерв'ю – поглиблене вивчення індивідуального досвіду; спостереження – додаткову інформацію про поведінкові та комунікативні прояви; аналіз документів – об'єктивізацію відомостей про звернення та отримані послуги; експертне оцінювання – професійну інтерпретацію виявлених проблем і потреб.

Отримані в ході дослідження матеріали підлягали кількісному та якісному аналізу. Кількісний аналіз передбачав систематизацію відповідей респондентів, визначення частоти виявлення окремих проблем і потреб та представлення результатів у вигляді абсолютних значень і відсоткових показників. Водночас через малий обсяг вибірки кількісні показники використовувалися переважно

для опису досліджуваних випадків, а не для статистичного узагальнення отриманих результатів.

Якісний аналіз передбачав змістове опрацювання відповідей респондентів, виділення основних тематичних категорій, встановлення типових проблемних ситуацій та визначення особливостей досвіду отримання соціальної підтримки. Особлива увага приділялася повторюваним змістовим характеристикам, які виявлялися у відповідях різних учасників дослідження. Це дозволило виокремити найбільш значущі для досліджуваних сімей проблемні сфери та використати отримані результати як основу для подальшого розроблення соціально-психологічної моделі та програми підтримки.

Вибір саме такого комплексу методів зумовлений комплексним характером досліджуваної проблеми. Соціально-психологічний стан військовослужбовця та його сім'ї не може бути повною мірою охарактеризований за допомогою одного діагностичного інструменту, оскільки охоплює взаємопов'язані соціальні, психологічні, сімейні, професійні, правові та адаптаційні аспекти. Застосування лише анкетування дозволило б отримати структуровану, але обмежену інформацію, тоді як поєднання кількісних і якісних методів забезпечило можливість більш цілісного розуміння досліджуваного явища.

Методологічною перевагою такого підходу стало зіставлення різних джерел інформації. Суб'єктивні оцінки респондентів доповнювалися результатами спостереження, аналізом документальних матеріалів та професійними оцінками експертів. Така процедура сприяла підвищенню змістової обґрунтованості висновків і дала змогу розглядати виявлені проблеми не ізольовано, а в контексті функціонування системи соціального захисту та соціальної роботи.

Важливим принципом проведення дослідження було дотримання етичних вимог. Участь респондентів здійснювалася на добровільній основі. Під час збору та опрацювання інформації забезпечувалися конфіденційність отриманих

відомостей, недопущення розголошення персональних даних та використання матеріалів виключно в науково-дослідницьких цілях. У тексті роботи конкретні персональні відомості про учасників не розголошуються, а результати подаються в узагальненому вигляді. Такий підхід є особливо важливим з огляду на чутливість інформації, пов'язаної з військовою службою, сімейними обставинами та соціально-психологічними труднощами.

Отже, сформована вибірка з чотирьох сімей військовослужбовців та використаний комплекс емпіричних методів дали змогу здійснити пілотне поглиблене дослідження соціально-психологічних потреб сімей військовослужбовців. Отримані результати стали інформаційною основою для подальшого визначення пріоритетних напрямів соціальної підтримки, розроблення соціально-психологічної моделі та програми допомоги, а також визначення критеріїв і показників оцінювання результативності запропонованих заходів. Обмеженість вибірки враховувалася під час інтерпретації результатів: отримані дані розглядалися як характеристика конкретних досліджених випадків та основа для апробації запропонованого підходу, а не як статистично репрезентативна характеристика всіх сімей військовослужбовців України.

У процесі дослідження враховувалися принципи добровільності участі, конфіденційності, інформованої згоди, недопущення повторної травматизації та поваги до особистих меж респондентів. У тексті дипломної роботи не використовувалися персональні дані, за якими можна було б ідентифікувати конкретних військовослужбовців або членів їхніх сімей.

Важливим методологічним орієнтиром виступав Державний стандарт соціальної послуги консультування. Документ визначає зміст, обсяг, умови та порядок надання консультування, а також передбачає допомогу в аналізі життєвої ситуації, визначенні проблем і шляхів їх розв'язання [41].

Таким чином, діагностика розглядалася не лише як процедура виявлення проблем, а як комплексний процес визначення ресурсів, потреб, бар'єрів та можливостей сім'ї.

Першим напрямом емпіричної діагностики стало виявлення та систематизація основних проблем, з якими стикаються військовослужбовці та члени їхніх сімей у процесі повсякденної життєдіяльності. Вивчення зазначеного аспекту було необхідним для визначення актуальних соціальних і соціально-психологічних потреб досліджуваних сімей, встановлення характеру труднощів, що впливають на їхнє функціонування, а також подальшого обґрунтування змісту соціально-психологічної моделі та програми підтримки.

У процесі дослідження аналізувалися результати анкетування та напівструктурованого інтерв'ювання. Застосування двох взаємодоповнювальних методів дало змогу поєднати структуровані відповіді респондентів із більш детальним описом їхнього особистого та сімейного досвіду. Узагальнення отриманих матеріалів дозволило систематизувати виявлені труднощі за основними проблемними сферами.

Насамперед серед досліджуваних сімей було виявлено проблему тривалої фізичної та психологічної розлуки членів сім'ї, пов'язаної з проходженням військової служби. Тривала відсутність одного з членів подружжя змінює звичний характер сімейної взаємодії, обмежує можливості безпосереднього спілкування та спільного виконання сімейних функцій. За таких обставин частина повсякденних обов'язків переходить до іншого члена сім'ї, що може збільшувати його фізичне та емоційне навантаження.

Із проблемою розлуки безпосередньо пов'язане емоційне напруження та постійне очікування небезпеки. Сім'ї військовослужбовців можуть перебувати в умовах тривалої невизначеності щодо безпеки близької людини, що впливає на емоційний стан членів родини, особливості їхнього спілкування та повсякденну поведінку. Очікування інформації про військовослужбовця, переживання щодо його фізичного стану та умов проходження служби можуть формувати додаткове психоемоційне навантаження для інших членів сім'ї.

Окрему проблемну сферу становлять труднощі сімейної комунікації. Тривала фізична відсутність військовослужбовця, обмеженість можливостей

спілкування, зміна життєвого досвіду членів сім'ї та відмінність їхніх повсякденних умов можуть ускладнювати взаєморозуміння. Після періодів розлуки необхідність відновлення звичних форм комунікації може супроводжуватися труднощами у вираженні емоцій, обговоренні проблем та узгодженні очікувань щодо подальшого сімейного життя.

Виявлені труднощі комунікації тісно пов'язані зі зміною сімейних ролей і функцій. У період відсутності військовослужбовця інший член подружжя часто бере на себе додаткові функції, пов'язані з вихованням дітей, веденням домашнього господарства, фінансовими питаннями, організацією побуту та вирішенням адміністративних проблем. Після повернення військовослужбовця виникає потреба у повторному узгодженні сімейних ролей і відповідальності. Така перебудова може вимагати певного періоду адаптації всіх членів родини.

Особливої уваги потребує проблема виховання дітей одним із батьків у періоди відсутності іншого. Тривала відсутність батька або матері може впливати на організацію повсякденного життя дитини, розподіл виховних функцій та емоційний контакт із відсутнім батьком. На одного з батьків при цьому може припадати більший обсяг відповідальності за навчання, виховання, стан здоров'я та психологічне благополуччя дітей. Після повернення військовослужбовця актуальним стає питання поступового відновлення його участі у виховному процесі та сімейному житті.

У структурі виявлених проблем також визначено матеріальні труднощі. Вони можуть бути пов'язані зі зміною джерел доходу сім'ї, додатковими витратами на лікування, реабілітацію, транспорт, освіту дітей, побутові потреби та інші обставини. Матеріальний аспект у цьому контексті має розглядатися не ізольовано, а у взаємозв'язку з іншими проблемами сім'ї, оскільки фінансові труднощі можуть ускладнювати доступ до необхідних послуг і посилювати загальне соціальне навантаження.

Однією з актуальних проблем виявилася складність отримання окремих видів соціальної допомоги та послуг. Респонденти вказували на необхідність

проходження певних процедур, збору документів, звернення до різних установ та недостатню узгодженість інформації щодо доступних можливостей підтримки. У результаті сім'я може витрачати значні часові та організаційні ресурси на пошук необхідної допомоги.

Зазначена проблема безпосередньо пов'язана з недостатньою поінформованістю щодо соціальних гарантій, пільг та доступних послуг. У сучасних умовах система підтримки військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей охоплює значну кількість напрямів, тому респондентам може бути складно самостійно орієнтуватися в чинних механізмах отримання допомоги. Це актуалізує роль соціального працівника як фахівця, здатного не лише надати інформацію, а й допомогти визначити індивідуальні потреби, зорієнтувати у доступних послугах та, за необхідності, сприяти взаємодії з відповідними установами.

Важливою потребою досліджуваних сімей визначено психологічне консультування та соціально-психологічну підтримку. Необхідність такої підтримки може виникати як у військовослужбовців, так і в членів їхніх сімей у зв'язку з тривалим емоційним напруженням, переживанням небезпеки, розлукою, труднощами адаптації та змінами сімейної взаємодії. При цьому психологічна допомога має бути диференційованою відповідно до конкретних потреб особи та сім'ї.

Окремою проблемною сферою стали труднощі доступу до медичних та реабілітаційних послуг. Потреба в таких послугах може виникати у зв'язку з наслідками військової служби, пораненнями, травмами, погіршенням стану здоров'я або необхідністю тривалого відновлення. Для сім'ї це може означати необхідність додаткового організаційного супроводу, транспортного забезпечення, фінансових витрат та координації взаємодії з різними установами.

Особливо складними є ситуації, пов'язані з пораненням, інвалідністю або зміною стану здоров'я військовослужбовця. Такі обставини можуть призводити до суттєвої трансформації сімейного укладу, зміни розподілу ролей і

відповідальності, виникнення нових потреб у догляді, реабілітації, соціальному забезпеченні та психологічній підтримці. У цьому випадку соціальна робота має орієнтуватися не лише на потреби самого військовослужбовця, а й на потреби членів його сім'ї, які можуть виконувати функції догляду та потребувати власної підтримки.

Наступною значущою проблемою є соціальна адаптація військовослужбовця після повернення до цивільного життя. Повернення до родини та громади передбачає відновлення або формування нових соціальних ролей, побутових моделей, професійних орієнтирів та форм взаємодії з оточенням. Водночас сім'я також потребує адаптації до змін, які відбулися за період відсутності військовослужбовця. Саме тому процес адаптації доцільно розглядати як двосторонній – він стосується як самого військовослужбовця, так і членів його родини.

У межах професійної сфери було виявлено невизначеність щодо подальшого працевлаштування та професійної реалізації. Після завершення військової служби або зміни її умов військовослужбовець може потребувати професійної орієнтації, перекваліфікації, здобуття нової спеціальності або допомоги у пошуку роботи. Водночас сімейні обставини, стан здоров'я та необхідність проходження реабілітації можуть впливати на можливість швидкого повернення до професійної діяльності. У зв'язку з цим професійна адаптація має розглядатися як один із компонентів комплексного соціального супроводу.

Ще одним актуальним напрямом визначено потребу в правовій допомозі. Вона може стосуватися реалізації соціальних гарантій, оформлення відповідного статусу, отримання пільг, пенсійного та соціального забезпечення, медико-соціальної експертизи, трудових прав, житлових питань та інших аспектів. Необхідність правового супроводу особливо актуалізується в ситуаціях, коли сім'я одночасно вирішує декілька взаємопов'язаних соціальних і

адміністративних питань. Систематизовані результати доцільно представити в діаграмі 2.1.1.

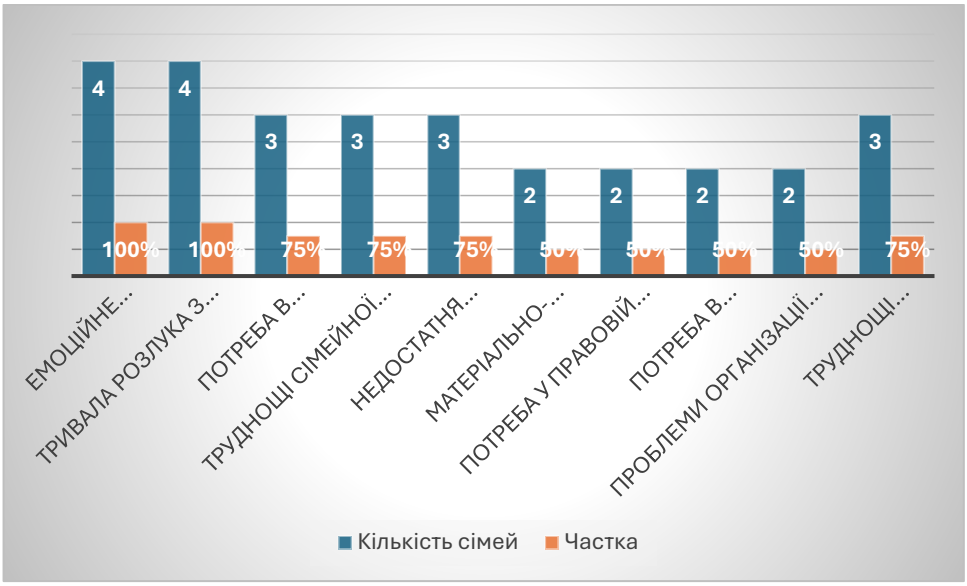

Рис. 2.1.1. Основні соціально-психологічні проблеми сімей військовослужбовців за результатами діагностики.

Джерело: розроблено автором на основі емпіричного дослідження.

Результати проведеної діагностики засвідчили, що найбільш поширеними серед досліджуваних сімей є проблеми, пов’язані з тривалою невизначеністю, вимушеною розлукою та специфічними умовами проходження військової служби. Усі досліджувані сім’ї (100 %) відзначили наявність емоційного напруження та тривалої відсутності військовослужбовця, що свідчить про суттєвий вплив умов військової служби на психологічний стан членів сім’ї та особливості її життєдіяльності.

Виявлені результати підтверджують необхідність урахування динаміки потреб сімей військовослужбовців у процесі організації соціальної роботи. Характер та інтенсивність проблем можуть змінюватися залежно від етапу проходження військової служби, тривалості розлуки, повернення військовослужбовця до сім’ї та подальшої адаптації до спільного життя. Відповідно, соціальна підтримка має бути диференційованою та орієнтованою на актуальні потреби конкретної сім’ї.

У період тривалої відсутності військовослужбовця особливої актуальності набувають емоційна та психологічна підтримка членів сім'ї, сприяння в організації повсякденного життя, вихованні дітей, виконанні сімейних обов'язків та підтриманні соціальних зв'язків. Після повернення військовослужбовця зміст соціальної роботи може зміщуватися у напрямі відновлення сімейної взаємодії, налагодження комунікації, адаптації до зміненого розподілу ролей і обов'язків, а також визначення подальших життєвих перспектив сім'ї.

Отже, результати діагностики дають підстави стверджувати, що соціальна робота з військовослужбовцями та їхніми сім'ями має передбачати комплексний, диференційований і поетапний характер. Ефективність соціальної підтримки значною мірою залежить від своєчасного визначення актуальних проблем і потреб сім'ї, добору відповідних форм допомоги та їх адаптації до конкретної життєвої ситуації. Це обґрунтовує необхідність розроблення та впровадження соціально-психологічної моделі підтримки, спрямованої на забезпечення комплексного супроводу військовослужбовців та членів їхніх сімей.

Подібний підхід відповідає сучасним методичним рекомендаціям щодо соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей, у яких наголошується на необхідності врахування специфіки сім'ї та впливу досвіду військовослужбовця на її функціонування [7].

Наступним напрямом емпіричної діагностики було визначення рівня поінформованості респондентів щодо передбачених законодавством соціальних гарантій, пільг, соціальних послуг та можливостей отримання відповідної допомоги. Вивчення зазначеного аспекту було зумовлене необхідністю оцінювання не лише наявності у сімей певних соціальних потреб, а й рівня їхньої обізнаності щодо доступних механізмів соціального захисту та способів реалізації гарантованих державою прав.

Актуальність дослідження рівня поінформованості зумовлена тим, що нормативне закріплення соціальних гарантій не завжди забезпечує їх практичну реалізацію. Ефективне користування передбаченими видами соціальної

підтримки передбачає наявність у особи відповідної інформації про свої права, доступні послуги, установи та організації, до яких необхідно звертатися, а також розуміння основних процедур і послідовності дій для отримання необхідної допомоги. Недостатній рівень поінформованості може ускладнювати доступ до соціальних ресурсів та знижувати можливості своєчасного задоволення актуальних потреб сім'ї.

За результатами проведеної діагностики рівень поінформованості респондентів було умовно диференційовано за трьома рівнями: високим, середнім та низьким.

Високий рівень характеризується достатньою обізнаністю респондента щодо власних соціальних прав, передбачених гарантій і пільг, доступних соціальних послуг, а також установ та організацій, до яких можна звернутися для отримання необхідної допомоги. Респондент не лише володіє відповідною інформацією, а й орієнтується в основному механізмі її практичної реалізації.

Середній рівень передбачає загальну обізнаність респондента щодо основних соціальних гарантій та видів допомоги, однак характеризується недостатнім знанням конкретних механізмів їх отримання. За такого рівня поінформованості особа може знати про наявність певної послуги чи пільги, проте потребувати додаткового роз'яснення щодо порядку звернення, необхідних документів, відповідних установ або послідовності процедур.

Низький рівень характеризується фрагментарністю та недостатністю інформації про соціальні гарантії, пільги, доступні послуги й можливості отримання допомоги. Респонденти з таким рівнем поінформованості потребують систематичного консультування та інформаційного супроводу з боку фахівців соціальної сфери для забезпечення належного доступу до передбачених механізмів соціального захисту.

Таким чином, визначення рівня поінформованості респондентів є важливим складником комплексної соціально-психологічної діагностики, оскільки дає змогу встановити не лише характер актуальних проблем сімей

військовослужбовців, а й їхню спроможність самостійно орієнтуватися в системі соціальних гарантій та використовувати доступні ресурси підтримки. Отримані результати можуть бути використані для визначення доцільності проведення інформаційно-консультативної роботи, спрямованої на підвищення правової та соціальної обізнаності сімей і розширення їхніх можливостей щодо отримання необхідних соціальних послуг.

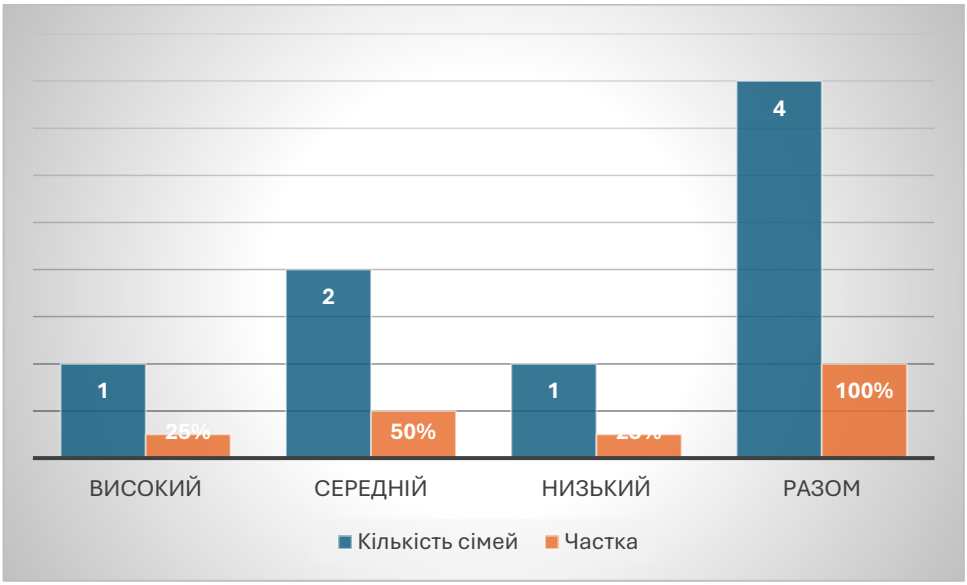

Рис. 2.1.2. Рівень поінформованості сімей щодо соціальних гарантій

Джерело: розроблено автором на основі емпіричного дослідження.

Отримані результати свідчать, що лише одна сім'я продемонструвала високий рівень поінформованості. Половина досліджуваних сімей володіє основною інформацією, проте потребує додаткових консультацій щодо конкретних механізмів отримання послуг. Одна сім'я продемонструвала низький рівень поінформованості. Важливо, що проблема інформаційної доступності не зводиться лише до недостатньої кількості інформації. Значення мають її зрозумілість, доступність, актуальність та можливість отримати персоналізовану консультацію.

У цьому контексті соціальний працівник виконує не тільки консультативну, а й посередницьку та координаційну функцію, допомагаючи

сім'ї зорієнтуватися у системі соціальних, медичних, адміністративних та інших послуг.

Особливу увагу під час дослідження було приділено потребам у психологічній і соціальній підтримці. Такий напрям є принципово важливим, оскільки тривалий вплив стресових факторів може позначатися не лише на самому військовослужбовцеві, а й на членах його сім'ї.

Сучасні дослідження соціально-психологічної роботи з військовослужбовцями, ветеранами та членами їхніх родин акцентують увагу на необхідності комплексної психосоціальної підтримки, реабілітації та сприяння реінтеграції [33].

У процесі інтерв'ювання респонденти найчастіше акцентували увагу на потребі в емоційній та психологічній підтримці, можливості безпечно висловлювати власні переживання, психологічному консультуванні, допомозі у взаємодії з дітьми та відновленні сімейної комунікації, підтримці у кризових ситуаціях, отриманні інформації про доступні соціальні послуги, правовому консультуванні, а також сприянні в отриманні необхідних реабілітаційних послуг. Розподіл виявлених потреб наведено у таблиці 2.1.1.

Таблиця 2.1.1.

Основні потреби сімей військовослужбовців у соціальній підтримці

Вид підтримки	Кількість сімей	Частка %
Психологічне консультування	3	75 %
Соціальне консультування	3	75 %
Інформаційна підтримка	3	75 %
Правова допомога	2	50 %
Допомога у вирішенні матеріально-побутових питань	2	50 %
Сприяння отриманню реабілітаційних послуг	2	50 %
Сімейне консультування	3	75 %
Допомога у взаємодії з іншими установами	2	50 %

Джерело: розроблено автором на основі емпіричного дослідження.

Найвищий рівень потреби спостерігався у психологічному, соціальному та інформаційному консультуванні. Такий результат є закономірним, оскільки сім'ї

військовослужбовців функціонують в умовах тривалої невизначеності, а їхні потреби можуть змінюватися залежно від ситуації військовослужбовця.

При цьому психологічна підтримка не повинна підміняти соціальну роботу. Вона має інтегруватися з правовим, соціальним та інформаційним супроводом. Наприклад, сімейна тривожність може бути посилена не лише психологічними чинниками, а й невизначеністю щодо житла, доходів, медичної допомоги або статусу. Отже, ефективна допомога має бути комплексною та міждисциплінарною.

Важливим напрямом діагностики стало вивчення впливу військової служби на сімейні відносини.

Військова служба, особливо в умовах бойових дій, створює ситуацію тривалої фізичної відсутності одного з членів сім'ї. Унаслідок цього відбувається перерозподіл сімейних ролей. Один із членів сім'ї може одночасно виконувати функції батька або матері, організатора побуту, вихователя, фінансового менеджера та особи, яка приймає повсякденні рішення.

Після повернення військовослужбовця виникає інша ситуація. Сім'я повинна адаптуватися до зміни сформованого за період розлуки способу життя. Відтак повернення військовослужбовця не завжди автоматично означає відновлення попередньої моделі сімейної взаємодії.

За результатами проведеного інтерв'ю було виявлено такі основні труднощі у життєдіяльності сімей військовослужбовців, як обмеженість часу для спільного спілкування, складність обговорення пережитого досвіду, трансформація сімейних ролей, розбіжність очікувань членів сім'ї, труднощі у взаємодії з дітьми, підвищена емоційна напруженість, а також потреба у поступовому відновленні довіри, емоційної близькості та взаєморозуміння. Ці результати підтверджують необхідність включення сімейного консультування до системи соціально-психологічної підтримки. Особливої уваги потребують діти військовослужбовців. Їхні реакції на тривалу відсутність одного з батьків можуть проявлятися у зміні поведінки, підвищеній тривожності, труднощах

навчання, емоційній нестабільності або надмірному прагненні контролювати ситуацію. Тому соціальний працівник має працювати не лише безпосередньо з військовослужбовцем, а з усією сімейною системою.

Важливим напрямом емпіричної діагностики актуального стану соціальної підтримки військовослужбовців та їхніх сімей було визначення рівня доступності соціальних послуг. Оцінювання цього показника дало змогу встановити, наскільки реально респонденти можуть отримати необхідну соціальну допомогу, а також визначити основні бар'єри, що можуть ускладнювати своєчасне звернення та користування відповідними послугами.

У межах дослідження доступність соціальних послуг розглядалася як комплексна характеристика, що охоплює територіальну, інформаційну та організаційну складові, зрозумілість процедури звернення, можливість отримання необхідної консультації, оперативність реагування на звернення, доступність фахівців та можливість отримання комплексного соціального супроводу.

За результатами проведеної діагностики здійснено оцінювання доступності соціальних послуг серед чотирьох досліджуваних сімей. Результати узагальнено в таблиці 2.1.2.

Таблиця 2.1.2.

Оцінка доступності соціальних послуг респондентами

Рівень оцінки доступності	Кількість сімей	Частка, %
Висока	1	25%
Достатня	1	25%
Частково достатня	2	50%
Низька	0	0
Усього	4	100%

Джерело: розроблено автором на основі емпіричного дослідження.

Аналіз отриманих результатів засвідчив, що жодна з досліджуваних сімей не оцінює доступність соціальних послуг як низьку. Водночас лише одна сім'я (25 %) надала їй високу оцінку, ще одна сім'я (25 %) визначила рівень доступності як достатній, тоді як половина досліджуваних сімей (50 %) оцінила

доступність соціальних послуг як частково достатню. Отже, отримані результати вказують на наявність певних організаційних та інформаційних труднощів у процесі доступу до необхідної соціальної підтримки.

За результатами інтерв'ювання та аналізу відповідей респондентів було встановлено, що основними бар'єрами доступності соціальних послуг є складність орієнтування в системі наявних послуг, необхідність звернення до декількох установ для вирішення одного проблемного питання, недостатня персоналізація інформації, відсутність чітко визначеного координатора допомоги, труднощі у визначенні установи, відповідальної за вирішення конкретного питання, а також недостатній рівень інформаційного супроводу.

Виявлені труднощі свідчать про те, що проблема доступності соціальних послуг пов'язана не лише з їх фактичною наявністю, а й із можливістю сім'ї ефективно зорієнтуватися в системі соціальної підтримки та послідовно отримати необхідну допомогу. Особливого значення в цьому контексті набуває забезпечення узгодженої взаємодії між різними суб'єктами соціальної підтримки та мінімізація адміністративних і інформаційних бар'єрів.

Отримані результати дають підстави визначити одним із перспективних напрямів удосконалення соціальної роботи розвиток технологій кейс-менеджменту та соціального супроводу сімей військовослужбовців. Такий підхід передбачає не лише надання окремої соціальної послуги, а й визначення індивідуальних потреб сім'ї, формування узгодженого маршруту отримання допомоги, координацію взаємодії з відповідними установами та моніторинг результатів наданої підтримки.

Таким чином, результати діагностики доступності соціальних послуг засвідчили загалом наявність можливостей для отримання необхідної допомоги, однак водночас виявили організаційні та інформаційні бар'єри, які можуть знижувати ефективність її отримання. Це обґрунтовує необхідність посилення індивідуалізованого супроводу сімей військовослужбовців, удосконалення

інформаційно-консультативної роботи та розвитку механізмів координації між суб'єктами надання соціальних послуг.

Сучасний розвиток ветеранської політики України також орієнтується на принцип комплексного супроводу – від першого звернення до повернення людини до цивільного життя. У 2026 р. серед пріоритетів Мінветеранів визначаються державний супровід, перехід від військової служби до цивільного життя, здоров'я та відновлення, а також економічна незалежність [30].

Важливою складовою діагностичного дослідження було визначення основних джерел допомоги, до яких звертаються сім'ї військовослужбовців у процесі подолання актуальних соціальних, психологічних, медичних та побутових труднощів; встановлено, що респонденти використовують широкий спектр формальних і неформальних ресурсів підтримки, зокрема державні органи, органи місцевого самоврядування, соціальні служби, заклади охорони здоров'я, фахівців у сфері психологічної допомоги, ветеранські та волонтерські організації, а також ресурси найближчого соціального оточення – родичів і друзів – та цифрові інформаційні ресурси й соціальні мережі. Водночас особливе значення для сімей має неформальна соціальна підтримка, яка забезпечує емоційну, комунікативну та побутову допомогу, однак її ресурсні можливості є обмеженими, що не дає змоги повною мірою компенсувати потребу в професійній соціальній, психологічній, медичній та правовій допомозі. У зв'язку з цим доцільним є формування комплексної системи взаємодії за моделлю «сім'я – соціальний працівник – громада – державні установи – медичні та психологічні служби – громадські організації», яка передбачає координацію наявних ресурсів, узгодження діяльності різних суб'єктів підтримки, запобігання дублюванню послуг та забезпечення індивідуалізованого супроводу сім'ї відповідно до її актуальних потреб.

Для поглиблення та уточнення результатів анкетування було проведено напівструктуровані інтерв'ю з членами досліджуваних сімей, зміст яких охоплював п'ять основних тематичних блоків – загальну характеристику

життєвої ситуації сім'ї, соціальні та матеріально-побутові труднощі, емоційний стан і особливості сімейної взаємодії, досвід звернення за соціальною допомогою та очікування респондентів щодо подальшої підтримки, а якісний аналіз отриманих відповідей дав змогу виокремити типові смислові категорії, що характеризують актуальні потреби, проблеми та ресурси сімей військовослужбовців.

Якісний аналіз матеріалів напівструктурованих інтерв'ю дав змогу виокремити низку основних тематичних категорій, які відображають найбільш характерні переживання, труднощі та потреби досліджуваних сімей військовослужбовців. Однією з найбільш виражених категорій є невизначеність, яка проявляється у постійному занепокоєнні щодо безпеки військовослужбовця, його подальшого перебування на службі та майбутнього сім'ї. Значне місце у відповідях респондентів посідає категорія емоційного навантаження, що охоплює переживання тривожності, психологічного напруження, втоми та страху, пов'язані з тривалим перебуванням сім'ї в умовах підвищеної невизначеності.

Окремою тематичною категорією визначено розлуку, пов'язану з фізичною відсутністю військовослужбовця, обмеженими можливостями безпосереднього спілкування та тривалим проживанням членів сім'ї в умовах дистанційної взаємодії. Тривала відсутність одного з членів сім'ї також зумовлює перерозподіл сімейних ролей, що проявляється у збільшенні побутового, організаційного та виховного навантаження на інших членів родини.

Важливою категорією є інформаційна потреба, яка полягає у прагненні респондентів отримувати своєчасну, доступну та зрозумілу інформацію щодо соціальних гарантій, доступних послуг, можливостей отримання допомоги та алгоритмів звернення до відповідних установ. Поряд із цим виявлено потребу у професійній підтримці, що охоплює необхідність отримання психологічного, соціального та правового консультування відповідно до актуальних проблем і життєвої ситуації сім'ї.

Окрему групу становлять труднощі, пов’язані із сімейною адаптацією, зокрема необхідністю пристосування до змін у структурі взаємин, розподілі ролей та способах комунікації після повернення військовослужбовця до сім’ї. Водночас результати інтерв’ю засвідчили наявність у досліджуваних сімей певних ресурсів, до яких належать підтримка з боку родичів, друзів, близького соціального оточення та громади. Наявність таких ресурсів може сприяти подоланню складних життєвих обставин, однак їх ефективність залежить від доступності професійної підтримки та можливості комплексного залучення різних суб’єктів соціальної допомоги.

Таким чином, результати якісного аналізу інтерв’ю засвідчили комплексний характер проблем сімей військовослужбовців, у яких соціальні, психологічні, сімейно-комунікативні та інформаційні труднощі взаємопов’язані між собою. Виявлені тематичні категорії доцільно врахувати під час розроблення соціально-психологічної моделі та програми підтримки, оскільки вони відображають як проблемні аспекти життєдіяльності сімей, так і наявні ресурси для їх подолання.

Спостереження застосовувалося як додатковий метод емпіричного дослідження, що дав змогу оцінити особливості комунікативної поведінки респондентів, їхню готовність до взаємодії, рівень відкритості у спілкуванні, емоційну напруженість, здатність чітко формулювати власні потреби, необхідність додаткового уточнення інформації, характер реагування на питання щодо сімейних труднощів та готовність до прийняття професійної допомоги, а отримані результати засвідчили, що окремі респонденти не завжди чітко диференціюють власні соціальні та психологічні потреби, що обґрунтовує доцільність проведення первинної комплексної оцінки потреб сім’ї, у межах якої соціальний працівник має сприяти не лише отриманню конкретної соціальної послуги, а й усвідомленню особою власних потреб та визначенню доступних ресурсів для їх задоволення.

Для поглиблення та доповнення результатів анкетування було застосовано метод експертного оцінювання, у межах якого експертам запропоновано визначити сучасний стан соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей за такими критеріями, як доступність соціальних послуг, рівень інформування військовослужбовців та членів їхніх сімей, забезпечення психологічної підтримки, можливість отримання правового консультування, рівень координації між установами та організаціями, організація соціального супроводу, доступність сімейного консультування, індивідуалізація соціальної допомоги, залучення ресурсів територіальної громади та системність моніторингу результатів соціальної роботи, при цьому оцінювання здійснювалося за п'ятибальною шкалою, де 1 бал відповідав дуже низькому рівню, 2 бали – низькому, 3 бали – середньому, 4 бали – достатньому, а 5 балів – високому рівню розвитку відповідного напряму.

Рис. 2.1.3. Експертна оцінка окремих складових соціальної роботи

Джерело: розроблено автором на основі емпіричного дослідження.

Результати експертного оцінювання засвідчили, що базові механізми соціальної підтримки військовослужбовців та членів їхніх сімей загалом функціонують, однак потребують подальшого вдосконалення та посилення комплексності, зокрема за такими напрямами, як інформаційне забезпечення,

міжвідомча взаємодія, сімейне консультування та систематичний моніторинг результативності соціальної роботи. Отримані результати співвідносяться із сучасним напрямом розвитку системи підтримки ветеранів, який передбачає посилення координації між фахівцями із супроводу та надавачами соціальних послуг [30].

Для інтегрованого аналізу результати емпіричного дослідження було систематизовано за чотирма основними блоками: *соціальним*, що охоплює тривалу розлуку, зміну сімейних ролей, матеріально-побутові труднощі, складність отримання окремих соціальних послуг, недостатній рівень поінформованості та проблеми професійної й соціальної адаптації; *психологічним і сімейним*, до якого віднесено емоційне напруження, тривожність, страх за життя військовослужбовця, емоційне виснаження членів сім'ї, труднощі комунікації та адаптації до змін у сімейних ролях; *організаційним*, що характеризується недостатньою координацією між установами, складністю навігації в системі соціальних послуг, недостатньою індивідуалізацією соціального супроводу, фрагментарністю інформаційної підтримки та необхідністю вдосконалення міжвідомчої взаємодії; а також *ресурсним*, який представлений підтримкою родичів, позитивними соціальними зв'язками, готовністю сімей звертатися по допомогу, мотивацією до збереження сімейних відносин, можливостями використання ресурсів громади, потенціалом соціальних служб та ресурсами громадських і ветеранських організацій. Виявлене співвідношення проблемних і ресурсних чинників дає підстави розглядати соціальну роботу не лише як систему заходів, спрямованих на подолання або компенсацію наявних труднощів, а і як процес активізації внутрішніх ресурсів сім'ї, розвитку її адаптаційного потенціалу та ефективного залучення зовнішніх ресурсів соціального середовища.

Для комплексної інтерпретації результатів констатувального етапу дослідження було здійснено узагальнену оцінку рівня забезпеченості досліджуваних сімей соціальною підтримкою за сукупністю визначених

критеріїв, зокрема рівнем поінформованості про доступні соціальні гарантії та послуги, доступністю необхідної допомоги, сформованістю системи соціальної підтримки, здатністю сім'ї самостійно використовувати наявні ресурси, а також потребою в додатковому професійному супроводі.

Високий рівень забезпеченості соціальною підтримкою визначався достатнім рівнем поінформованості членів сім'ї про доступні види допомоги, можливістю своєчасного отримання необхідних соціальних послуг, наявністю сформованої системи підтримки та здатністю самостійно мобілізувати й використовувати внутрішні та зовнішні ресурси. Середній рівень характеризувався наявністю базових ресурсів і доступністю основних видів допомоги, однак передбачав потребу в періодичному консультуванні, уточненні інформації, сприянні у взаємодії з відповідними установами та додатковому соціальному супроводі. Низький рівень визначався поєднанням кількох взаємопов'язаних соціальних, психологічних та організаційних проблем, недостатньою поінформованістю щодо можливостей соціальної підтримки, труднощами доступу до необхідних послуг і потребою в комплексному професійному супроводі.

За результатами узагальнення отриманих даних, високий рівень забезпеченості соціальною підтримкою було встановлено в 1 сім'ї, що становить 25 % досліджуваної групи; середній рівень – у 2 сімей (50 %); низький рівень – в 1 сім'ї (25 %). Таким чином, у досліджуваній групі переважає середній рівень забезпеченості соціальною підтримкою, що свідчить про наявність у більшості сімей базових можливостей для отримання необхідної допомоги, водночас їх використання не завжди є достатньо системним, своєчасним та адаптованим до індивідуальних потреб.

Таблиця 2.1.3.

Розподіл сімей військовослужбовців за рівнем соціальної підтримки

Рівень оцінки доступності	Кількість сімей	Частка, %
Висока	1	25%
Достатня	1	25%
Частково достатня	2	50%

Низька	0	0
Усього	4	100%

Джерело: розроблено автором на основі емпіричного дослідження.

Графічне представлення отриманих результатів наведено на рис. 2.1.4.

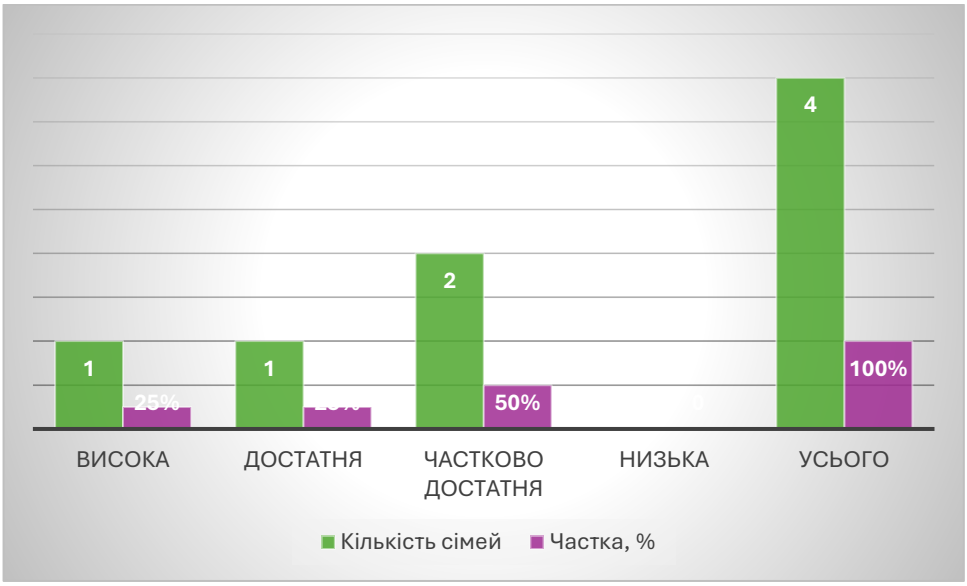

Рис. 2.1.4. Результати оцінювання рівня соціальної підтримки сімей військовослужбовців

Джерело: розроблено автором на основі емпіричного дослідження.

Результати констатувального етапу засвідчили переважання середнього рівня забезпеченості соціальною підтримкою, що актуалізує необхідність удосконалення індивідуалізованих форм соціального супроводу, підвищення рівня поінформованості сімей про доступні ресурси та послуги, посилення міжвідомчої взаємодії й розвитку комплексної соціально-психологічної підтримки.

Результати констатувального етапу емпіричного дослідження обґрунтували необхідність розроблення соціально-психологічної моделі підтримки військовослужбовців та членів їхніх сімей, спрямованої на комплексне врахування виявлених соціальних, психологічних, сімейних та організаційних потреб. Методологічну основу моделі становлять принципи комплексності, індивідуалізації, сімейно орієнтованого підходу, міжвідомчої

взаємодії, ресурсної спрямованості, доступності та безперервності соціального супроводу.

Виявлені під час діагностичного етапу соціальні, психологічні, сімейні та організаційні проблеми, актуальні потреби й ресурсні можливості сімей військовослужбовців стали основою для розроблення соціально-психологічної моделі та програми підтримки, спрямованих на комплексне задоволення визначених потреб і активізацію наявних ресурсів сім'ї. Зміст запропонованої моделі, структура програми та основні етапи їх реалізації представлено у підрозділі 2.2 «Впровадження соціально-психологічної моделі та програми підтримки військовослужбовців та їхніх сімей».

2.2. Впровадження соціально-психологічної моделі та програми підтримки військовослужбовців та їхніх сімей

Результати констатувального етапу дослідження, представлені у підрозділі 2.1, засвідчили наявність комплексу соціальних, психологічних, інформаційних, правових та організаційних потреб у військовослужбовців і членів їхніх сімей. Найбільш вираженими виявилися потреби у психологічній та соціальній підтримці, сімейному консультуванні, отриманні достовірної інформації про соціальні гарантії, допомозі у взаємодії з відповідними установами, а також у подоланні труднощів, пов'язаних із тривалою розлукою, зміною сімейних ролей та адаптацією до нових життєвих обставин.

Виявлені проблеми засвідчили, що соціальна підтримка військовослужбовців та членів їхніх сімей має здійснюватися не як сукупність окремих, не пов'язаних між собою заходів, а як цілісний процес, орієнтований на конкретну життєву ситуацію сім'ї. Такий підхід відповідає сучасному розумінню соціальної роботи як професійної діяльності, спрямованої на підтримку особи та сім'ї у складних життєвих обставинах, відновлення їх соціального

функціонування, активізацію внутрішніх ресурсів та залучення ресурсів соціального середовища [46; 47].

Методичні рекомендації щодо соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей підкреслюють необхідність розглядати сім'ю військовослужбовця як особливу категорію сімей, життєдіяльність яких може зазнавати істотних змін під впливом специфіки військової служби, участі в бойових діях, тривалої розлуки, поранення, інвалідності, втрати або інших травматичних обставин [7]. Водночас допомога має бути комплексною та передбачати взаємодію різних суб'єктів соціальної роботи.

Відповідно, на основі результатів діагностики нами було розроблено та запропоновано до впровадження соціально-психологічну модель підтримки військовослужбовців та членів їхніх сімей, а також відповідну програму соціально-психологічної підтримки, спрямовану на підвищення рівня соціальної адаптації сімей, активізацію їх ресурсного потенціалу, покращення сімейної взаємодії та розширення доступу до необхідних соціальних послуг.

Метою розробленої соціально-психологічної моделі є створення системи комплексної, послідовної та індивідуалізованої підтримки військовослужбовців та членів їхніх сімей, спрямованої на подолання або мінімізацію соціальних і психологічних труднощів, відновлення соціального функціонування, зміцнення сімейних взаємин та активізацію внутрішніх і зовнішніх ресурсів сім'ї.

Відповідно до визначеної мети модель передбачає поєднання соціальної та психологічної складових. Соціальна складова охоплює соціальне консультування, інформування, соціальний супровід, допомогу у взаємодії з державними та недержавними установами, сприяння в отриманні соціальних, медичних, реабілітаційних і правових послуг. Психологічна складова включає підтримувальне консультування, психоедукацію, розвиток навичок саморегуляції, комунікативних умінь, конструктивної взаємодії членів сім'ї та формування ресурсних стратегій подолання труднощів.

Застосування комплексного підходу зумовлене тим, що проблеми військовослужбовців та їхніх сімей мають взаємопов'язаний характер. Наприклад, матеріальні або правові труднощі можуть посилювати психологічне напруження; недостатня поінформованість може призводити до несвоєчасного отримання необхідних послуг; тривала розлука може змінювати систему сімейних ролей; труднощі адаптації після повернення військовослужбовця можуть впливати на подружні та батьківсько-дитячі відносини.

Тому запропонована модель ґрунтується на положенні про те, що підтримка сім'ї має здійснюватися за індивідуально визначеним маршрутом, який формується на основі первинної оцінки потреб та коригується відповідно до динаміки життєвої ситуації.

Зміст соціальної підтримки також узгоджується із сучасною державною політикою у сфері супроводу військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей. Чинні нормативні документи передбачають діяльність служб супроводу військовослужбовців та членів їхніх сімей, а також професійну діяльність фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб [14; 15].

Закон України «Про соціальні послуги» визначає правові та організаційні засади функціонування системи соціальних послуг і передбачає їх спрямованість на профілактику складних життєвих обставин, їх подолання або мінімізацію негативних наслідків [47]. Отже, розроблена нами модель орієнтована не лише на реагування на вже сформовані проблеми, а й на їх профілактику.

Для досягнення визначеної мети передбачено здійснення комплексної оцінки соціальних, психологічних, інформаційних, правових та матеріально-побутових потреб сім'ї; визначення внутрішніх і зовнішніх ресурсів військовослужбовця та його сім'ї; забезпечення доступу до актуальної інформації про соціальні гарантії й послуги; формування індивідуального маршруту соціального супроводу; надання соціально-психологічної підтримки членам сім'ї; сприяння зниженню емоційного напруження та розвитку навичок саморегуляції; підтримання конструктивної сімейної комунікації; сприяння

адаптації сім'ї до змін, пов'язаних із військовою службою; забезпечення своєчасного перенаправлення до профільних фахівців відповідно до виявлених потреб; активізацію ресурсів територіальної громади; розвиток міжвідомчої взаємодії; систематичний моніторинг змін у життєвій ситуації сім'ї та оцінювання результативності здійснених соціально-психологічних заходів.

Розроблена соціально-психологічна модель підтримки військовослужбовців та членів їхніх сімей складається з п'яти взаємопов'язаних блоків: цільового, діагностичного, змістово-технологічного, організаційно-ресурсного та результативного, які забезпечують логічну послідовність її реалізації – від визначення мети й оцінювання актуальних потреб до організації відповідних заходів та оцінювання отриманих результатів.

Цільовий блок визначає загальну спрямованість моделі, діагностичний забезпечує первинне та повторне оцінювання життєвої ситуації сім'ї, змістово-технологічний охоплює основні форми й методи соціально-психологічної роботи, організаційно-ресурсний визначає суб'єктів, умови та ресурси, необхідні для її реалізації, а результативний передбачає оцінювання динаміки змін і визначення результативності здійснених заходів.

Реалізація розробленої соціально-психологічної моделі підтримки військовослужбовців та членів їхніх сімей ґрунтується на послідовному проходженні *п'яти взаємопов'язаних етапів*, що забезпечують системність, послідовність та індивідуалізацію соціальної роботи. Перший етап передбачає встановлення первинного контакту з сім'єю та формування довірливої взаємодії, визначення характеру звернення, актуального запиту та першочергових потреб, а також ознайомлення з можливостями отримання соціальної, психологічної, правової та іншої необхідної допомоги. Важливою умовою цього етапу є створення психологічно безпечного середовища взаємодії, яке сприяє відкритому висловленню потреб та формуванню готовності до подальшої співпраці.

Другий етап передбачає комплексне оцінювання життєвої ситуації сім'ї, її актуальних потреб та наявних ресурсів. У процесі оцінювання враховуються соціально-психологічні, сімейні, матеріально-побутові, інформаційні та правові аспекти життєдіяльності, особливості сімейної взаємодії, потреби дітей, доступність медичних і реабілітаційних послуг, рівень поінформованості щодо соціальних гарантій та можливості використання внутрішніх і зовнішніх ресурсів. Отримані результати слугують підґрунтям для визначення пріоритетних напрямів подальшої соціально-психологічної роботи.

На третьому етапі здійснюється індивідуальне планування підтримки, у межах якого визначаються основні проблеми та потреби сім'ї, формулюються цілі й завдання супроводу, добираються відповідні форми та методи соціальної роботи, визначаються відповідальні фахівці, терміни реалізації заходів, необхідні ресурси та очікувані результати. Індивідуальний характер планування забезпечує відповідність змісту підтримки конкретній життєвій ситуації сім'ї та сприяє більш цілеспрямованому використанню наявних ресурсів.

Четвертий етап полягає у практичній реалізації визначених заходів соціально-психологічної підтримки. Його зміст охоплює індивідуальне та сімейне консультування, психоедукаційну й інформаційно-просвітницьку роботу, сприяння розвитку навичок саморегуляції та конструктивної комунікації, соціальний супровід, правове інформування, перенаправлення до відповідних спеціалістів, а також мобілізацію ресурсів територіальної громади та інших суб'єктів соціальної підтримки. Зміст і інтенсивність зазначених заходів визначаються відповідно до результатів комплексного оцінювання та цілей індивідуального плану підтримки.

П'ятий етап передбачає моніторинг результативності здійснюваної соціально-психологічної роботи та корекцію подальших заходів. На цьому етапі аналізується динаміка життєвої ситуації сім'ї, ступінь задоволення визначених потреб, зміни у сімейній взаємодії, рівень використання доступних ресурсів та ефективність реалізованих заходів. За результатами моніторингу визначається

необхідність продовження, зміни або припинення окремих напрямів підтримки, а за потреби здійснюється коригування індивідуального плану. Такий підхід забезпечує динамічність моделі та її адаптацію до змін життєвої ситуації військовослужбовця і членів його сім'ї.

На основі розробленої соціально-психологічної моделі було сформовано програму «*Соціально-психологічна підтримка військовослужбовців та їхніх сімей*», призначену для фахівців соціальної роботи, психологів, фахівців із соціального супроводу та інших спеціалістів, залучених до надання відповідної допомоги. Метою програми є забезпечення комплексної соціально-психологічної підтримки військовослужбовців та членів їхніх сімей, сприяння їхній соціальній адаптації, зміцненню сімейної взаємодії, підвищенню поінформованості щодо доступних соціальних гарантій і послуг та активізації ресурсів сім'ї й територіальної громади.

Основними завданнями програми визначено підвищення поінформованості сімей щодо соціальних послуг і гарантій, сприяння усвідомленню власних потреб та ресурсів, зниження емоційного напруження, розвиток навичок саморегуляції та конструктивної сімейної комунікації, підтримку адаптації сім'ї до періоду розлуки й змін, пов'язаних із поверненням військовослужбовця, формування навичок конструктивного розв'язання конфліктів, стимулювання своєчасного звернення по професійну допомогу, активізацію ресурсів соціального оточення та формування індивідуального маршруту соціальної підтримки.

Цільову групу програми становлять військовослужбовці та члени їхніх сімей, зокрема подружжя, діти, батьки та інші близькі особи, життєдіяльність яких зазнає впливу специфіки військової служби. Зміст окремих заходів може реалізовуватися як у сімейному форматі, так і диференційовано для дорослих і дітей. Програма передбачає проведення восьми тематичних занять загальною тривалістю 16 академічних годин, доповнених індивідуальним консультуванням

та соціальним супроводом відповідно до визначених потреб конкретної сім'ї (Додаток А).

Зміст програми

Заняття 1. Соціальні гарантії військовослужбовців та їхніх сімей

*Мета заняття***:** підвищити рівень поінформованості військовослужбовців та членів їхніх сімей щодо основних соціальних гарантій, прав, доступних видів допомоги та ресурсів соціальної підтримки.

Основні питання:

1. Соціальні права та гарантії військовослужбовців і членів їхніх сімей.
2. Основні види соціальної допомоги та соціальних послуг.
3. Пільги та державні гарантії для військовослужбовців і членів їхніх сімей.
4. Порядок звернення за соціальною підтримкою.
5. Державні, місцеві та громадські ресурси допомоги.
6. Формування індивідуального маршруту отримання необхідної підтримки.

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» визначає систему соціальних гарантій відповідної категорії осіб [46].

Окреме значення має Постанова Кабінету Міністрів України № 948, якою врегульовано питання діяльності служб супроводу військовослужбовців та членів їхніх сімей [15].

Під час заняття застосовуються мінілекція, інформаційна карта ресурсів, практична вправа «Куди звернутися?», відповіді на запитання та індивідуальне консультування, що сприяють формуванню чіткого розуміння доступних шляхів отримання необхідної допомоги.

Очікуваний результат: формування у військовослужбовців та членів їхніх сімей обізнаності щодо основних соціальних гарантій, доступних видів допомоги та вміння визначати відповідні установи й порядок звернення для отримання необхідної підтримки.

Заняття 2. Потреби та ресурси військовослужбовців і їхніх сімей

Мета заняття: сприяти усвідомленню військовослужбовцями та членами їхніх сімей актуальних соціальних, психологічних і побутових потреб, а також визначенню власних внутрішніх та зовнішніх ресурсів для їх задоволення.

*Основні питання***:** структура та зміст актуальних потреб військовослужбовців і членів їхніх сімей; внутрішні та зовнішні ресурси їхньої підтримки; оцінювання потреб і ресурсного потенціалу сім'ї; визначення можливостей залучення ресурсів для подолання життєвих труднощів.

Очікуваний результат: формування вміння визначати актуальні потреби, оцінювати наявні ресурси сім'ї та соціального оточення і використовувати їх для подолання життєвих труднощів.

Важливим принципом заняття є перенесення акценту з «того, що сім'я втратила» на «те, що сім'я має і може використовувати».

Такий ресурсний підхід відповідає сучасному розумінню соціальної роботи, орієнтованої на активізацію можливостей клієнта [7; 18].

Заняття 3. Емоційна саморегуляція військовослужбовців та членів їхніх сімей

Мета заняття: формування у військовослужбовців та членів їхніх сімей знань про особливості емоційного реагування в умовах військової служби, тривалої розлуки та життєвих змін, а також розвиток навичок саморегуляції й конструктивного подолання емоційного напруження.

Основні питання: особливості емоційного стану військовослужбовців та членів їхніх сімей; чинники емоційного напруження; способи саморегуляції та стабілізації емоційного стану; конструктивні стратегії подолання стресових ситуацій; можливості отримання психологічної підтримки.

Очікуваний результат: формування здатності розпізнавати власні емоційні стани, застосовувати доступні техніки саморегуляції та визначати потребу у своєчасному зверненні по психологічну допомогу.

Заняття 4. Сімейна комунікація військовослужбовців та їхніх сімей

Мета заняття: формування навичок конструктивної комунікації військовослужбовців та членів їхніх сімей, спрямованих на підтримання взаєморозуміння, емоційної близькості та взаємної підтримки.

Основні питання: особливості сімейної комунікації в умовах військової служби; чинники, що ускладнюють взаєморозуміння; способи конструктивного висловлення думок і почуттів; активне слухання та емоційна підтримка; попередження й конструктивне розв'язання комунікативних конфліктів.

Очікуваний результат: формування здатності використовувати конструктивні способи спілкування, уважно слухати та висловлювати власні потреби й емоції, підтримувати взаєморозуміння та запобігати деструктивним конфліктам у сім'ї.

Заняття 5. Підтримка сімейних зв'язків в умовах розлуки

Мета заняття: сприяти збереженню емоційної близькості, взаєморозуміння та підтримки між військовослужбовцями і членами їхніх сімей в умовах тривалої фізичної розлуки.

Основні питання: особливості сімейної взаємодії в умовах розлуки; вплив обмеженого спілкування на сімейні відносини; способи підтримання емоційного зв'язку; ефективна дистанційна комунікація; взаємна емоційна підтримка членів сім'ї.

Очікуваний результат: формування здатності підтримувати емоційний зв'язок і конструктивну взаємодію в умовах розлуки, використовувати доступні способи дистанційного спілкування та надавати взаємну психологічну підтримку.

Заняття 6. Адаптація військовослужбовців та їхніх сімей після повернення

Мета заняття: сприяти усвідомленню особливостей адаптації військовослужбовця та членів його сім'ї до змін у сімейному житті після повернення, розвитку конструктивної взаємодії та відновленню сімейних зв'язків.

Основні питання: особливості адаптаційного періоду після повернення; зміна сімейних ролей і взаємовідносин; можливі труднощі у відновленні повсякденної взаємодії; способи підтримки взаєморозуміння та емоційної близькості; значення психологічної та соціальної підтримки сім'ї.

Очікуваний результат: формування готовності військовослужбовців та членів їхніх сімей до конструктивної адаптації після повернення, узгодження сімейних ролей, відновлення взаємодії та своєчасного використання доступних ресурсів підтримки.

Заняття 7. Взаємопідтримка та розв'язання сімейних конфліктів

Мета заняття: формування у військовослужбовців та членів їхніх сімей навичок взаємопідтримки, конструктивної взаємодії та запобігання деструктивним конфліктам у сім'ї.

Основні питання: особливості сімейних конфліктів; основні причини та чинники конфліктних ситуацій; взаємопідтримка як ресурс сім'ї; конструктивні способи розв'язання конфліктів; правила ефективного діалогу та взаємодії; можливості залучення професійної допомоги.

Очікуваний результат: формування здатності конструктивно взаємодіяти, надавати взаємну підтримку, своєчасно розпізнавати конфліктні ситуації та використовувати конструктивні способи їх розв'язання.

Заняття 8. Планування подальшої соціально-психологічної підтримки

*Мета заняття***:** формування у військовослужбовців та членів їхніх сімей навичок визначення подальших потреб, планування необхідної соціально-психологічної підтримки та ефективного використання доступних ресурсів.

*Основні питання***:** визначення актуальних потреб сім'ї; планування подальших заходів підтримки; індивідуальний маршрут соціально-психологічного супроводу; доступні ресурси та послуги; взаємодія з фахівцями й установами; моніторинг результатів та корекція плану підтримки.

Очікувані результати: формування здатності визначати подальші потреби, складати індивідуальний план підтримки, використовувати доступні соціальні та психологічні ресурси й своєчасно звертатися по необхідну професійну допомогу.

Важливою особливістю запропонованої програми є поєднання групових форм роботи з індивідуальним соціально-психологічним консультуванням, зміст якого визначається актуальними потребами та запитами військовослужбовців і членів їхніх сімей. Індивідуальна робота соціального працівника охоплює діагностичну, консультативну, інформаційну, посередницьку, координаційну, супровідну та профілактичну функції і спрямовується на комплексне вирішення соціальних, психологічних, правових, медичних, реабілітаційних, матеріально-побутових та інших проблем сім'ї.

Такий комплекс функцій відповідає сучасним підходам до соціального супроводу військовослужбовців та їхніх сімей [7; 14; 45].

Комплексність соціально-психологічної підтримки військовослужбовців та членів їхніх сімей передбачає узгоджену діяльність різних інституцій і фахівців, об'єднання кадрових, організаційних та інформаційних ресурсів і координацію заходів відповідно до індивідуальних потреб сім'ї. Основними складниками такої взаємодії є комплексне оцінювання потреб, соціальне консультування та інформування, психологічна підтримка, правова допомога, сприяння в отриманні медичних і реабілітаційних послуг, соціальний супровід, допомога у вирішенні матеріально-побутових та житлових питань, підтримка професійної та соціальної адаптації, перенаправлення до профільних спеціалістів, залучення ресурсів територіальної громади, а також систематичний моніторинг результативності наданої допомоги. Необхідність такої взаємодії зумовлена тим, що жодна окрема служба не може повною мірою задовольнити всі потреби сім'ї.

Постанова Кабінету Міністрів України № 948 нормативно закріплює діяльність служб супроводу військовослужбовців та членів їхніх сімей, що підтверджує актуальність координаційного підходу [14].

Крім того, механізм соціального супроводу військовослужбовців та членів їхніх сімей передбачався в межах експериментального проєкту, започаткованого постановою Кабінету Міністрів України № 1050 [45]. Цей напрям демонструє поступове формування в Україні системи професійного супроводу військовослужбовця та його родини.

Реалізація програми передбачає використання взаємопов'язаних індивідуальних, сімейних, групових та інформаційних форм роботи, серед яких консультування, бесіди, соціальний супровід, сімейна взаємодія, тренінгові заняття, дискусії, а також надання інформаційно-довідкових матеріалів, із застосуванням методів спостереження, анкетування, кейс-методу, ресурсного підходу, соціального посередництва, психологічного консультування та соціального супроводу.

Реалізація програми на базі відділу з питань ветеранської політики Уманської районної державної адміністрації Черкаської області організовується поетапно та включає підготовчий, організаційний, основний, моніторинговий і підсумковий етапи, послідовність яких забезпечує системність соціально-психологічної підтримки. На кожному етапі передбачено аналіз результатів діагностики та визначення індивідуальних запитів сімей, створення необхідних організаційних умов, реалізацію програмних заходів і соціального супроводу, моніторинг динаміки змін та повторне оцінювання потреб для уточнення подальших напрямів підтримки.

Для подальшого оцінювання результативності програми у підрозділі 2.3 було визначено такі критерії.

Таблиця 2.2.1.

Критерії та показники оцінювання результативності програми

Критерій	Показники
Інформаційний	рівень обізнаності щодо соціальних гарантій, послуг і відповідних установ;
Соціально-адаптаційний	здатність ефективно користуватися доступними соціальними ресурсами;
Психологічний	рівень емоційного напруження та сформованість навичок саморегуляції;

Комунікативний	здатність до конструктивної взаємодії та комунікації з членами сім'ї;
Ресурсний	обсяг і різноманітність доступних внутрішніх та зовнішніх ресурсів;
Сімейний	рівень взаємної підтримки та конструктивності сімейної взаємодії;
Організаційний	рівень доступності й своєчасності отримання необхідних послуг;
Мотиваційний	готовність військовослужбовців та членів їхніх сімей звертатися по допомогу і брати участь у заходах програми.

Джерело: розроблено автором на основі емпіричного дослідження.

За кожним показником може здійснюватися порівняння результатів констатувального та контрольного етапів дослідження.

Запропонована модель не передбачає створення паралельної системи допомоги. Її призначення полягає в інтеграції вже наявних можливостей соціальної системи навколо конкретної сім'ї.

Закон України «Про соціальні послуги» створює правові засади функціонування системи соціальних послуг [47]. Чинна нормативна база також передбачає спеціальні механізми супроводу військовослужбовців, а для ветеранів війни та членів їхніх сімей у 2024 р. було затверджено державний стандарт соціальної адаптації [42].

Таким чином, запропонована модель може розглядатися як практичний інструмент координації та індивідуалізації роботи на локальному рівні. Особливо важливим є поєднання моделі з можливостями територіальної громади. Саме на місцевому рівні сім'я найчастіше безпосередньо взаємодіє із соціальними службами, закладами охорони здоров'я, освіти, адміністративними структурами та громадськими організаціями.

Розроблена система критеріїв та показників створює можливість для подальшого визначення результативності програми. Саме порівняння показників до та після впровадження програми дозволить встановити характер і ступінь змін у соціальній адаптації, поінформованості, сімейній взаємодії, ресурсності та готовності звертатися по професійну допомогу.

Таким чином, розроблена соціально-психологічна модель і програма підтримки становлять практичний компонент дослідницької роботи, спрямований на реалізацію виявлених у ході діагностики потреб. Результати її впровадження та їх порівняльний аналіз мають бути представлені у наступному підрозділі 2.3 «Оцінка результативності запропонованих заходів у системі соціальної роботи з військовослужбовцями та їхніми сім'ями».

2.3. Оцінка результативності запропонованих заходів у системі соціальної роботи з військовослужбовцями та їхніми сім'ями

Для визначення результативності розробленої соціально-психологічної програми на контрольному етапі передбачалося повторне оцінювання стану досліджуваних сімей за показниками, визначеними на констатувальному етапі. Порівняльний аналіз здійснювався за соціальним, психологічним, сімейним та організаційним напрямами, що дало змогу простежити динаміку змін після реалізації програми.

Таблиця 2.3.1.

Порівняльна характеристика рівня соціальної підтримки сімей військовослужбовців до та після реалізації програми

Рівень соціальної підтримки	До реалізації програми, кількість сімей	До реалізації, %	Після реалізації, кількість сімей	Після реалізації, %
Високий	1	25%	2	50%
Середній	2	50%	2	50%
Низький	1	25%	0	0
Разом	4	100%	4	100%

Джерело: розроблено автором на основі емпіричного дослідження.

Наведені результати дають змогу визначити загальну динаміку рівня соціальної підтримки сімей після участі у програмі. Позитивну динаміку

доцільно фіксувати за умови збільшення частки сімей із високим рівнем підтримки та відповідного зменшення частки сімей із низьким рівнем.

Таблиця 2.3.2.

Динаміка показників соціально-психологічної підтримки військовослужбовців та членів їхніх сімей

Показники	До програми	Після програми	Динаміка
Обізнаність щодо соціальних гарантій та послуг	50%	100%	+50%
Здатність використовувати доступні соціальні ресурси	50%	75%	+25%
Рівень емоційного напруження	75%	50%	-25%
Сформованість навичок саморегуляції	25%	75%	+50%
Здатність до конструктивної сімейної взаємодії	50%	75%	+25%
Рівень взаємної підтримки членів сім'ї	50%	100%	+50%
Доступність і своєчасність отримання необхідних послуг	50%	75%	+25%
Готовність звертатися за професійною допомогою	50%	100%	+50%

Джерело: розроблено автором на основі емпіричного дослідження.

Порівняльний аналіз результатів до та після реалізації програми засвідчив суттєвий прогрес за всіма ключовими показниками. Зокрема, у сімей зросла обізнаність щодо соціальних послуг і гарантій, покращилися навички емоційної саморегуляції, а взаємодія всередині родини стала більш конструктивною та підтримуючою. Учасники навчилися ефективно використовувати доступні ресурси, стали більш відкритими до професійної допомоги, а сама вона стала для них доступнішою. Важливим підтвердженням позитивної динаміки є зниження рівня емоційного напруження на 25%.

Висновки до другого розділу

У другому розділі було проведено емпіричне дослідження особливостей соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей на базі відділу з питань ветеранської політики Уманської районної державної адміністрації Черкаської області. На констатувальному етапі дослідження було визначено основні соціальні, психологічні, сімейні та організаційні проблеми досліджуваної категорії, виявлено актуальні потреби в соціальній підтримці та встановлено переважання середнього рівня її забезпеченості.

На основі отриманих емпіричних даних було розроблено й реалізовано соціально-психологічну модель і програму підтримки, спрямовані на підвищення рівня поінформованості щодо соціальних гарантій, розвиток навичок саморегуляції, оптимізацію сімейної взаємодії та розширення можливостей використання доступних соціальних ресурсів.

За результатами контрольного етапу було встановлено позитивну динаміку досліджуваних показників: рівень обізнаності щодо соціальних гарантій підвищився з 50 % до 100 %, здатність використовувати соціальні ресурси – з 50 % до 75 %, сформованість навичок саморегуляції – з 25 % до 75 %, конструктивність сімейної взаємодії – з 50 % до 75 %, рівень взаємної підтримки – з 50 % до 100 %, оцінка доступності соціальних послуг – з 50 % до 75 %, готовність звертатися по професійну допомогу – з 50 % до 100 %. Водночас частка досліджуваних, у яких було зафіксовано підвищене емоційне напруження, зменшилася з 75 % до 50 %.

Отже, результати емпіричного дослідження засвідчили позитивні зміни за основними соціально-психологічними показниками та підтвердили практичну значущість упровадженої програми підтримки військовослужбовців і членів їхніх сімей. Водночас мала чисельність вибірки, що охоплювала чотири сім’ї, зумовлює необхідність обережного узагальнення отриманих результатів і

врахування обмежень дослідження під час оцінювання ефективності запропонованої моделі.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено особливості соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей як важливого складника системи соціального захисту, а також розроблено й апробовано соціально-психологічну модель і програму підтримки.

1. Аналіз наукових підходів дав змогу визначити зміст соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей як комплексної діяльності, спрямованої на задоволення соціальних, психологічних, сімейних, правових, матеріально-побутових та адаптаційних потреб. Обґрунтовано, що її результативність забезпечується системністю, індивідуалізацією, безперервністю та координацією діяльності суб'єктів соціальної підтримки.

2. Установлено основні труднощі, які виникають у військовослужбовців та членів їхніх сімей у період проходження військової служби, тривалої розлуки та після повернення військовослужбовця, серед яких емоційне напруження, ускладнення сімейної комунікації, зміна сімейних ролей, адаптаційні труднощі, недостатня поінформованість щодо доступних послуг, а також потреба в соціальній, психологічній, правовій, медичній та реабілітаційній допомозі.

3. На констатувальному етапі емпіричного дослідження на базі відділу з питань ветеранської політики Уманської районної державної адміністрації Черкаської області визначено основні проблеми, потреби та ресурсні можливості досліджуваних сімей. За результатами оцінювання високий рівень забезпеченості соціальною підтримкою встановлено у 25 % сімей, середній – у 50 %, низький – у 25 %, що засвідчило необхідність застосування комплексного та індивідуалізованого підходу до соціально-психологічного супроводу.

4. На основі результатів діагностичного етапу розроблено соціально-психологічну модель підтримки військовослужбовців та членів їхніх сімей, яка охоплює цільовий, діагностичний, змістово-технологічний, організаційно-ресурсний та результативний блоки. Реалізація моделі має циклічний характер і

передбачає послідовне оцінювання потреб, планування та здійснення підтримки, моніторинг отриманих результатів, повторне оцінювання та коригування індивідуального плану.

5. На основі визначених потреб розроблено програму «Соціально-психологічна підтримка військовослужбовців та їхніх сімей», що включає вісім тематичних занять, індивідуальне консультування та соціальний супровід. Її зміст спрямовано на підвищення обізнаності щодо соціальних гарантій і послуг, формування навичок емоційної саморегуляції, розвиток конструктивної сімейної взаємодії та взаємопідтримки, сприяння адаптації до змін і визначення подальших напрямів соціально-психологічної допомоги.

6. Визначено, що важливою умовою реалізації програми є координаційна діяльність соціального працівника, який здійснює оцінювання потреб і ресурсів сім'ї, планує та організовує необхідну допомогу, забезпечує взаємодію з іншими фахівцями, здійснює соціальний супровід, перенаправлення, моніторинг і оцінювання результатів. Зазначений підхід сприяє забезпеченню комплексності та міждисциплінарності соціальної підтримки.

7. На формувальному етапі реалізовано розроблені заходи, спрямовані на задоволення виявлених потреб та активізацію ресурсів військовослужбовців і членів їхніх сімей. Результати контрольного етапу засвідчили позитивну динаміку: рівень обізнаності щодо соціальних гарантій та послуг підвищився з 50 % до 100 %, здатність використовувати соціальні ресурси – з 50 % до 75 %, сформованість навичок саморегуляції – з 25 % до 75 %, конструктивність сімейної взаємодії – з 50 % до 75 %, рівень взаємної підтримки –з 50 % до 100 %, доступність необхідних послуг – з 50 % до 75 %, готовність звертатися по професійну допомогу – з 50 % до 100 %, тоді як рівень емоційного напруження знизився з 75 % до 50 %.

8. Отримані результати засвідчують доцільність застосування розробленої моделі та програми як інструментів комплексної соціально-психологічної підтримки військовослужбовців та членів їхніх сімей,

спрямованих на підвищення доступності необхідної допомоги, активізацію ресурсів сім'ї та соціального оточення, розвиток конструктивної сімейної взаємодії та забезпечення своєчасного залучення відповідних фахівців і служб.

9. Водночас результати дослідження мають розглядатися з урахуванням його організаційних та вибіркових обмежень, зокрема невеликого обсягу вибірки, до якої увійшли чотири сім'ї, що не дає змоги поширювати отримані результати на всю сукупність військовослужбовців та членів їхніх сімей. Перспективи подальших досліджень вбачаються у розширенні вибірки, апробації моделі в різних соціально-територіальних умовах та подальшому вивченні її результативності.

Таким чином, мету кваліфікаційної роботи досягнуто, а визначені завдання виконано: теоретично обґрунтовано особливості соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей, проведено емпіричне дослідження, розроблено й апробовано соціально-психологічну модель та програму підтримки, а також встановлено позитивну динаміку основних показників після реалізації запропонованих заходів.

Декларація GAIDeT

Розкриття факту делегування завдань генеративному ШІ

Автори заявляють про використання генеративного ШІ у процесі дослідження та підготовки рукопису. Відповідно до таксономії GAIDeT (2025), наведені нижче завдання були делеговані інструментам генеративного ШІ за повного людського нагляду:

- Формулювання дослідницьких питань і гіпотез
- Оцінювання здійсненності та ризиків
- Пошук і систематизація літератури
- Написання огляду літератури
- Оцінювання новизни дослідження та виявлення прогалин
- Оптимізація коду
- Створення алгоритмів для аналізу даних
- Аналіз даних
- Візуалізація
- Перевірка відтворюваності
- Вичитування та редагування
- Адаптація та коригування емоційного тону
- Переклад
- Оцінювання якості
- Рекомендації

Використаний інструмент генеративного ШІ: ChatGPT, Gemini.

Повну відповідальність за фінальний рукопис несуть автори.

Інструменти генеративного ШІ не зазначаються як автори та не несуть відповідальності за кінцеві результати.

Декларацію подав(ла): Войтенко Галина Миколаївна

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксенова К. Вторинна травматизація сімей ветеранів в умовах російсько-української війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2025. № 11(1).

2. Алещенко В. І. Психологічна реабілітація учасників бойових дій: теоретико-методологічне обґрунтування моделі. *Психологічний журнал*. 2019. № 3.

3. Алещенко В. І. Соціально-психологічна адаптація учасників бойових дій. *Психологічний журнал*. 2022. № 8. С. 6–16. DOI: https://doi.org/10.31499/2617-2100.8.2022.258305.

4. Бєлай С. В., Васищев В. С., Ліпатов І. І. Особливості організації соціального захисту сімей військовослужбовців в умовах виникнення надзвичайних ситуацій. *Військові науки*. 2021. № 4(86). С. 22–35.

5. Бідучак А. С. Реабілітація військових у країнах світу та в Україні. *Буковинський медичний вісник*. 2025. Т. 29, № 4.

6. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 35–39.

7. Бриндіков Ю. Л., Дуля А. В., Караман О. Л., Островська Н. О., Трубавіна І. М., Чередниченко О. Ю. Методичні рекомендації щодо соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей, їх соціального захисту / за ред. О. Л. Караман, І. М. Трубавіної. Полтава; Кривий Ріг: КДПУ, 2024. 101 с.

8. Василик О. Д. Теорія фінансів : підручник. Київ: НІОС, 2003. 416 с.

9. Войтенко Г. Соціальна адаптація військовослужбовців до умов цивільного життя: теоретичні підходи та сучасні виклики \ Збірник тез наукових доповідей здобувачів вищої освіти Бердянського державного педагогічного університету на Днях науки 12 травня 2026 року. Том 1. Суспільні науки. Запоріжжя: БДПУ, 2026. 882 с. С. 348-353.

10. Грень Т. Я. Особливості реалізації політики соціального захисту територій в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. № 6. С. 80–84.

11. Гусак Н. Є. Соціальна реабілітація: підходи до визначення поняття. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2008. № 1. С. 103–114.

12. Гусак Н. Є., Нескородяна О. П. Військові соціальні працівники в Сполучених Штатах Америки. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2016. Т. 188. С. 61–65.

13. Гусейнова Л. І. Соціальна робота з військовослужбовцями: сучасні виклики та методи. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. 254 с.

14. Давидова О. В., Нагірняк О. М. Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток: навч. посіб. Львів: ЛДУБЖД, 2021. 198 с.

15. Деякі питання впровадження діяльності служб супроводу військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських та членів їх сімей: постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2024 № 948. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/948-2024-п (дата звернення: 29.09.2026).

16. Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 № 881. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/881-2024-п (дата звернення: 29.09.2026).

17. Довбиш С. Соціальна підтримка ветеранів та членів їхніх сімей у контексті реінтеграції: теоретико-методологічні підходи. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2026. № 2 (17).

18. Долиняк У., Караман О., Конончук А. та ін. Методичні рекомендації щодо здійснення соціальної роботи та надання соціальних послуг населенню в умовах воєнного стану. 2024.

19. Дуля А. В. Підготовка майбутніх працівників до здійснення соціальної роботи з військовослужбовцями та їх сім'ями. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27, т. 2. С. 193–198.

20. Дуля А. В., Спіріна Т. П. До питання реабілітації учасників бойових дій в Україні. *Ввічливість. Humanitas*. 2024. № 1.

21. Жиленко Р. В. Соціальна адаптація військовослужбовців в сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2019. Вип. 45. С. 61–69. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2019.45.61-69.

22. Захаріна Т. І. Інтегративні тенденції підготовки соціальних працівників до роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2023. № 2. DOI: https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2023.2.2.

23. Капська А. Й., Олексюк Н. С. Організаційно-педагогічне забезпечення позитивної життєдіяльності сім'ї військовослужбовця. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15742/Kapska.pdf?sequece=1 (дата звернення: 29.09.2026).

24. Карамушка Л. М. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців: аспекти та проблеми. Харків: Фоліо, 2020. 318 с.

25. Ковтун А. Ю. Актуальні проблеми у сфері соціальної підтримки військовослужбовців та їхніх сімей. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2024. № 2.

26. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

27. Кравченко О. В. Міжсекторальна співпраця на рівні громади щодо комплексної реабілітації ветеранів та ветеранок. *Humanitas*. 2025. № 2. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.2.14.

28. Логвінова О., Рассказова О. Соціальна робота з військовослужбовцями та їхніми сім'ями в умовах тривалого конфлікту на Сході України. *Соціальна*

робота та соціальна освіта. 2021. № 2(7). С. 61–71. DOI: https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(7).2021.244086.

29. Михайлишин Г. Й., Довга М. М. Категорія соціально-правового захисту у соціальному забезпеченні сім'ї. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/14838/1/Mykhailyshyn.pdf (дата звернення: 29.09.2026).

30. Міністерство у справах ветеранів України. Ветеранська політика: пріоритети на 2026–2027 роки. 2026. URL: https://mva.gov.ua/ (дата звернення: 29.09.2026).

31. Морщакова О. С. Соціальна робота з військовослужбовцями та їхніми сім'ями в умовах тривалого конфлікту на сході України. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2020. № 1.

32. Мустафаєв Ю. Соціально-правовий захист учасників бойових дій в Україні: проблеми та потенціал. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2025. № 11(1).

33. Назмієв А. О. Сутність і зміст соціально-психологічної роботи з військовослужбовцями, ветеранами війни та членами їх родин. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2025. Вип. 1(56). С. 150–153. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2025.56.150-153.

34. Новак-Каляєва Л. М. Нормативно-правові основи захисту прав військовослужбовців в Україні: соціальний аспект. *Держава та армія. Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 584. URL: http://vlp.com.ua/files/27_3.pdf (дата звернення: 29.09.2026).

35. Норчук Ю., Доронін О. Актуальні питання розвитку соціального захисту військовослужбовців: з досвіду країн НАТО. *Розвиток законодавства України у сфері оборони: проблеми адаптації до стандартів НАТО та шляхи їх вирішення*: матеріали наук.-практ. конф. Київ, 2021. С. 225–229.

36. Оглядове досьє щодо проблем законодавчого регулювання реабілітації військовослужбовців і ветеранів війни. Дослідницька служба Верховної Ради

України. 2024. URL: https://research.rada.gov.ua/documents/analyticRSmaterialsDocs/hum_social_policy/review_files-hsp/74582.html (дата звернення: 12.09.2026).

37. Павленко В. С. Захист прав військовослужбовців та їх сімей: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 131–133. URL: http://lsej.org.ua/7_2020/34.pdf (дата звернення: 29.09.2026).

38. Пєтков С., Макарова Т. Соціальний супровід військовослужбовців, ветеранів, членів їх сімей в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2025. № 11(1). С. 53–59. DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/6.

39. Пінчук Р. С., Письменна О. П. Покращення соціального і правового захисту військовослужбовців Збройних Сил України як запорука формування професійного війська. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2020. Вип. 60. С. 83–89.

40. Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей: Закон України від 15.06.2004 № 1763-IV. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ (дата звернення: 12.09.2026).

41. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування: наказ Міністерства соціальної політики України від 02.07.2015 № 678. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15 (дата звернення: 29.09.2026).

42. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей та внесення зміни до Класифікатора соціальних послуг: наказ Міністерства соціальної політики України від 11.04.2024 № 175-Н. База даних «Законодавство України» / Верховна

Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0828-24 (дата звернення: 29.09.2026).

43. Про затвердження Положення про службу супроводу військовослужбовців та членів їх сімей в системі Міністерства оборони України: наказ Міністерства оборони України від 29.01.2025 № 59. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0213-25 (дата звернення: 12.09.2026).

44. Про затвердження Порядку взаємодії фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб і служб супроводу військовослужбовців та членів їх сімей в системі Міністерства оборони України : наказ Міністерства у справах ветеранів України, Міністерства оборони України від 03.06.2026 № 701/205. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0852-26 (дата звернення: 12.09.2026).

45. Про реалізацію експериментального проекту із запровадження договірної форми надання соціальної послуги із соціального супроводу військовослужбовців та членів їх сімей у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил : постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2023 № 1050. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1050-2023-п (дата звернення: 29.09.2026).

46. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2011-12 (дата звернення: 29.09.2026).

47. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2671-19 (дата звернення: 29.09.2026).

48. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3541-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №

45. Ст. 425. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3541-12/print (дата звернення: 29.09.2026).

49. Про Стратегію воєнної безпеки України : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.03.2021, введене в дію Указом Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021/print (дата звернення: 29.09.2026).

50. Савицький В. І. До питання про предмет військової соціальної роботи. *Соціальна робота в Україні* [Електронний ресурс]. 2012. URL: http://sociojournal.kpi.kiev.ua/archive/2012/1/20.pdf (дата звернення: 29.09.2026).

51. Савка В. І. Правове забезпечення реабілітаційних процесів в Україні. *Освіта та педагогічна наука*. 2026. № 2(192). С. 173–184.

52. Сидоренко А. О. Щодо сутності соціального захисту членів сімей військовослужбовців. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. Т. 1. С. 525–527.

53. Суходубова І. В. Ознаки стабільності законодавства. *Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб.* Харків, 2008. Вип. 96. С. 221–226. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8668/1/Suhodubova.pdf (дата звернення: 29.09.2026).

54. Трубавіна І. М., Цибулько Л. Г., Мартинюк А. Ю. Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їх сімей та військово-соціальна робота в Україні: історичний аспект і закордонний досвід. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2021. Вип. 1(48). С. 414–418.

55. Тюріна Т. О., Клос Л. Є., Дячок І. В. Роль соціального працівника у процесі нейтралізації наслідків посттравматичного синдрому у

військовослужбовців та ветеранів війни. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2024. № 109(2). С. 197–204.

56. Тютюнник Л. Л., Поп'юк Д. В. Соціально-психологічні наслідки впливу бойового стресу на військовослужбовців-учасників бойових дій. *Вісник Національного університету оборони України*. 2025. № 4(86). С. 186–193. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-86-4-186-193.

57. Чімишенко С. М. Бюджетний механізм фінансування особового складу Збройних Сил України: дис. канд. екон. наук : 08.00.08. Київ, 2011. 261 с.

58. Шамрай Б. М. Правові аспекти обмеження конституційних прав та свобод військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 28. С. 70–73.

59. Шишлюк М. О. Матеріальне забезпечення у зв'язку з необхідністю компенсації окремих видатків як додатковий вид соціального захисту військовослужбовців. *Наукові записки. Серія: Право*. 2020. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/44 (дата звернення: 29.09.2026).

60. Marsh J. J., Forgey M. A., Green K. et al. A narrative review of the international literature on social work within the military. *International Social Work*. 2024. Vol. 67, No. 6. DOI: https://doi.org/10.1177/00208728241260168.

61. Forgey M. A., Green-Hurdle K. (eds.). *Military Social Work Around the Globe*. Cham : Springer, 2023. 283 p. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-14482-0.

62. Knox J., Price D. H. The changing American military family: opportunities for social work. *Social Service Review*. 1995. Vol. 69, No. 3. P. 479–497. DOI: https://doi.org/10.1086/604136.

63. Savitsky L., Illingworth M., DuLaney M. Civilian social work: serving the military and veteran populations. *Social Work*. 2009. Vol. 54, No. 4. P. 327–339. DOI: https://doi.org/10.1093/sw/54.4.327.

64. Suchikova, Y., Tsybuliak, N., & Teixeira da Silva, J. A. & Nazarovets, S. (2025). GAIDeT (Generative AI Delegation Taxonomy): A taxonomy for humans to delegate tasks to generative artificial intelligence in scientific research and publishing. Accountability in. DOI: https://doi.org/10.1080/08989621.2025.2544331.

Додаток А

Тематичний план програми
«*Соціально-психологічна підтримка військовослужбовців та їхніх сімей*»

№	Тема	Форма	Тривалість
1	Соціальні гарантії військовослужбовців та їхніх сімей	інформаційно-консультативне заняття	2 год
2	Потреби та ресурси військовослужбовців і їхніх сімей	тренінгове заняття	2 год
3	Емоційна саморегуляція військовослужбовців та членів їхніх сімей	практичне заняття	2 год
4	Сімейна комунікація військовослужбовців та їхніх сімей	тренінгове заняття	2 год
5	Підтримка сімейних зв'язків в умовах розлуки	практичне заняття	2 год
6	Адаптація військовослужбовців та їхніх сімей після повернення	психоедукаційне заняття	2 год
7	Взаємопідтримка та розв'язання сімейних конфліктів	тренінгове заняття	2 год
8	Планування подальшої соціально-психологічної підтримки	підсумкове заняття	2 год